

Fania Brancovskaja

Mano šeima

Mano mergautinė pavardė – Jocheles. Tai sena žydiška pavardė su vietiniu lietuvišku atspalviu. Mano senelis iš tėvo pusės, Velvl Jocheles, gimė Vilniuje 1868 m., tuo metu Lietuva priklausė Rusijos imperijai. Didelę Vilniaus gyventojų dalį sudarė žydai, kartu su lietuviais, rusais ir lenkais. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Vilnius buvo Rytų Europos jidiš kultūros centras. Vilniuje buvo daugiau kaip 100 sinagogų, švietimo ir maldos įstaigų, labdaros fondas, profesinės gildijos, žydų ligoninė, senelių namai, vaikų labdaros fondas, žydų valstybinė mokykla, žydų teatras ir chorai, sveikatos organizacija, darbininkų asociacija, kelios mokyklos ir gimnazijos, kuriose buvo mokoma jidiš ir hebrajų kalbomis. Buvo daug žydų amatininkų: skrybėlininkų, siuvėjų, bronzos meistrų, odininkų ir kt.

Mano senelis buvo labai talentingas ir meniškas tapytojas. Jis tapė paveikslus ir kūrė puikius alfrei darbus (interjero dekoravimo ir atnaujinimo technika), buvo pripažintas kaip vienas geriausių savo srities specialistų. Praėjus daugeliui metų po mano senelio žūties, viena mano draugė pasakojo, kad jos tėvas buvo vienas geriausių mano senelio mokinių. Senelis taip pat atliko svarbiausius darbus renovuojant Vilniaus universitetą. Po kelerių metų, kai jam reikėjo akių operacijos, buvo nuvežtas į universiteto kliniką ir ten gavo tam tikrų lengvatų kaip universiteto darbuotojas. Atsimenu, kai su mama lankėme senelį ligoninėje, jis su pasididžiavimu pasakojo kitiems pacientams ir gydytojams, kokia aš esu protinga ir gera – jo vyriausioji anūkė.

Senelis Velvl turėjo įgimtą humoro jausmą. Per Pirmąjį pasaulinį karą, kai nebuvo vaistų, jis gydydavo vaikus naudodamas vien tik termometrą. Vaikai niekada neabejojo, kad jei senelis pamatuos temperatūrą, jie greitai pasveiks – ir iš tiesų taip nutikdavo, kad ir kaip keistai tai beskambėtų. Savo vaikus ir anūkus nuo sumušimų gydė kaip tvarstį ant sužeistos vietos uždėdamas seną kaliošą. Kartą aš pargriuvau ir susižeidžiau, kai senelis norėjo uždėti seną kaliošą, pasakiau jam, kad tai nesąmonė, kuria netikiu. Senelis buvo priblokštas ir ilgai negalėjo to pamiršti vis kartodamas: „Kaip taip galima, kad šiuolaikinis jaunimas, šitie vaikai... neturi tikėjimo!“

Apie savo senelio tėvus, brolius ar seseris neturiu jokios informacijos. Jo žmona, mano močiutė Rohe - Gisia Jocheles buvo trejais metais jaunesnė už senelį. Jos mergautinė pavardė buvo Gilinskaja. Močiutė gimė Švenčionyse – apie 70 kilometrų nuo Vilniaus. Iš tiesų buvo du miestai: Švenčionys ir Švenčionėliai. Švenčionyse, iš kur kilusi mano močiutė, gyveno didelė žydų bendruomenė. Kiek man pasakojo, močiutė buvo kilusi iš didelės šeimos, turėjo daug brolių ir seserų.

Niekada nesu buvusi Švenčionyse. Viskas, ką žinau apie savo močiutės giminaičius, yra tai, kad jos brolis Dovydas Gilinskis buvo dailininkas, ir būtent jis supažindino močiutę su seneliu Velvlu. Dovydo sūnus Mordkė Gilinskis buvo žinomas žydų bendruomenėje. Prieš karą šalia Varšuvos veikė

poilsio namai „Meidem“. Jie buvo gerai žinomi Lenkijoje ir Lietuvoje. (žr. Vilniaus prijungimą prie Lietuvos¹). Juos įkūrė Bundo² aktyvistas Meidemas neturtingiems Lenkijos vaikams. Ten dirbo ir du žmonės pavarde Gilinskis: vienas jų buvo direktorius, tačiau su mūsų šeima nesusijęs, kitas buvo Mordkė Gilinskis. Mordkė buvo mokytojas, vaikai jį mėgo ir gerbė, vadino „tėvu“, „batka“ lenkiškai. Daugelis žydų mokytojų Lenkijoje ir Lietuvoje pažinojo Mordkę. Vaikai tuose poilsio namuose praleisdavo du ar tris mėnesius. Ten buvo lėlių teatras, jidiš kalba transliuojanti radijo stotis ir pučiamųjų orkestras. Užsiėmimai poilsio namuose buvo aukšto profesinio lygio. Antrojo pasaulinio karo³ pradžioje Mordkė su žmona, kuri taip pat buvo mokytoja, atvyko į Švenčionis. Mordkė buvo Judenrato⁴ narys Švenčionių gete, vėliau persikėlė į Vilniaus getą. Paskutinį kartą jį mačiau prieš pabėgdama iš geto. Greičiausiai Mordkė Gilinskis, puikus pedagogas ir švietėjas, žuvo Paneriuose⁵. Buvo kalbama, kad jo žmona išgyveno, bet po karo ryšiai su ja nutrūko.

Velvlas ir Rohe - Gisia turėjo daug vaikų, kaip tuo metu žydų šeimose buvo įprasta. Mano tėvo vyresnysis brolis Dovydas Jocheles, gimęs 1895 m., su šeima gyveno Kaune. Jis buvo kepyklas, turėjo savo kepyklą ir parduotuvę, pardavinėjo paties keptą duoną, pyragus ir bandeles. Neatsimenu jo žmonos vardo, bet prisimenu, kad jie turėjo du vaikus: sūnų Ariją ir dukrą Feigelę, pavadintą vienos mūsų protėvės vardu – taip pat, kaip ir aš. Dovydo šeima žuvo, jie nužudyti Kaune 1941 m. Mano dėdės vardo nėra sąrašė tarp oficialiai nužudytųjų Kaune, bet keli žmonės, kurie jį pažinojo, man tai patvirtino.

Antrasis vaikas šeimoje buvo mano tėvas, po jo gimė Berlis, kuris dar jaunas išvyko į Palestiną. Ten jis pasikeitė vardą į Dovas (Berlis yra jidiš vardo Ber mažybinė forma, kuris hebrajiškai atitinka vardą Dov – abu reiškia „meška“). Jis turėjo du vaikus: dukrą Ziporą ir sūnų, kurio vardo neatsimenu. Dovas mirė seniai; jo sūnus mirė 1990 m., o dukra vis dar gyva. Mano tėvo brolis Giršas, gimęs 1907 m., ir jo žmona Estera gyveno Vilniuje. Jie neturėjo vaikų. Giršas turėjo nedidelę parduotuvėlę. Jis buvo graveris ir meistriškai graviravo monogramas ant papuošalų, indų ir stalo įrankių. Giršas ir Estera žuvo Vilniaus gete⁶ jo likvidavimo metu 1941 m. spalį (pastaba – 1941 m. spalį buvo likviduotas Mažasis Vilniaus getas, egzistavęs apie vieną mėnesį).

Jauniausias mano tėvo brolis Meiškė Jocheles gimė 1914 m. Jis sekė tėvo pėdomis ir užsidirbdavo pragyvenimui iš tapybos. Savo meilę poezijai Meiškė slėpė nuo šeimos. Praėjus daugeliui metų po Antrojo pasaulinio karo sužinojau, kad Meiškė buvo organizacijos „Jaunasis Vilnius“ (tai buvo vieša organizacija, vienijusi jaunos žydų poetus, rašytojus ir menininkus prieš Antrąjį pasaulinį karą) narys. Jis rašė gražias, romantiškas eiles. Vienintelis gyvas šios organizacijos poetas – Suckeveris⁷, kuris liudijo Niurnbergo teisme – gyvena Izraelyje. Aš su juo susitikau ir jis šiltai kalbėjo apie Meiškę. 1938 m. Meiškė vedė, jo žmona Nusia buvo agronomė. 1939 m. jie persikėlė į Lvovą, Nusia ten tęsė mokslus, o Meiškė įstojo į Lvovo pedagoginį universitetą. Antrojo pasaulinio karo pradžioje Meiškė dingo, Nusia evakavosi į Uzbekistaną. Po karo persikėlė į Maskvą, apgynė kandidatinę disertaciją (žr. Sovietų / Rusijos daktarų mokslinius laipsnius⁸), ištėkėjo dar kartą ir susilaukė dviejų vaikų. Jei atmintis manęs neapgauna, ji mirė 1998 m.

Vyresnioji mano tėvo sesuo Tioma, gimusi 1906 m., baigė žydiškąją mergaičių mokyklą „Ikh Duh Arbet“, kurioje buvo mokoma amatų (redaktoriaus pastaba: „Ikh Duh Arbet“ (pažodžiui – „Padedu darbu“), tai žydų bendruomenės Vilniuje 1920-aisiais įkurta organizacija, kurioje aštuonerius metus mergaitės mokėsi įvairių amatų. Mokykla veikė iki Antrojo pasaulinio karo. Tioma išmoko siūti, megzti ir siuvinėti, o vėliau dirbo rankdarbių parduotuvėje, kuri priklausė rusų imigrantams. Čia buvo parduodami siuvinėjimo reikmenys ir siūlai. Tioma norėjo, kad ir aš būčiau gabi rankdarbiams,

todėl gimtadienio proga man dovanodavo siuvinėjimo rinkinius, tik vieną kartą gimtadienio proga ji man nupirko skėtį. Jos vyro pavardė buvo Finskis. Tioma turėjo dukrą, kurią pavadino dviem vardais: dokumentuose jos vardas buvo Genia, bet šeimoje ją vadino Bira – pagal žydų autonominį regioną Birobidžaną⁹. Tioma, jos vyras ir dukra žuvo Vilniaus gete.

Mano tėvo sesuo Zelda, kuri buvo dvejis metais jaunesnė už Tiomą, baigė mokytojų seminariją Vilniuje. Tai buvo mokytojų seminarija jidiš kalba. Zelda neištekėjo, 1939 m. ji išvyko dirbti į žydų mokyklą Baltarusijoje ir, prasidėjus karui, dingo be žinios.

Mano tėvo sesuo Estera, gimusi 1912 m., buvo tikra gražuolė. Tarp jos gerbėjų – alaus daryklos savininko sūnaus ir kito konkurento – net buvo kilusi dvikova. Estera pasirinko neturtingą žydų mokytoją pavarde Finkas. Jie persikėlė gyventi į Gardiną Lenkijoje (tarpukariu Gardinas priklausė Lenkijai, 1939 m. buvo aneksuotas Sovietų Sąjungos, dabar yra Baltarusijoje, apie 230 km į vakarus nuo Minsko). Esteros vyras buvo komunistas. Lenkijos valdžia netoleravo žmones turinčius komunistines pažiūras, todėl jis beveik neturėjo darbo. Estera išlaikė šeimą siūdama drabužius – ji turėjo klientų net iš kitų miestų. Estera pagimdė sūnų, o mūsų šeimoje būdavo pasakojama linksma istorija apie jo gimimą. Senelis Velvl atvyko pas dukrą į Gardiną apipjaustymo (brit milah) apeigoms. Jis geležinkelio stotyje pasisamdė vežiką. Vežikas ilgai vežiojo jį po miestą, o paskui grąžino atgal į stotį – Esteros namai buvo visai šalia stoties. Senelis nuolat pasakodavo apie žydo vežiko godumą, nes jis privertė už kelionę mokėti tris kartus daugiau.

Į valdžią atėjus sovietams (žr. Lenkijos invaziją¹⁰), Esteros vyras pradėjo dirbti švietimo skyriuje mieste. Pirmąją karo dieną į jų namą pataikė sviedinys, bet niekas nenukentėjo – nors kartais pagalvoju, kad gal būtų buvę geriau, jei Esteros šeima būtų žuvusi tą pirmąją dieną. Jie pėsčiomis nuėjo į Vilnių, kuris tuo metu jau buvo okupuotas vokiečių. Esteros vyras buvo vienas pirmųjų žydų, kurį vokiečiai nužudė, kažkas pranešė, kad jis komunistas. Jų sūnus mirė badu gete pirmaisiais mėnesiais, o netrukus – ir gražioji Estera.

Mano tėvo jauniausioji sesuo Eta, gimusi 1916 m., dirbo pardavėja juvelyrinių dirbinių parduotuvėje pagrindinėje miesto gatvėje. Carinės Rusijos laikais ši gatvė vadinosi Georgijevskij prospektas – šv. Jurgio garbei; lenkų valdymo laikotarpiu (1920–1939) – Adomo Mickevičiaus¹¹ gatvė – garsaus lietuvių – lenkų poeto garbei; sovietmečiu gatvė tapo Stalino prospektu, o nacių okupacijos metu – Hitlerstrasse. Po karo ir iki 1956 m., kai Nikita Chruščiovas¹² pasmerkė Stalino asmenybės kultą, gatvė vėl buvo pavadinta šio tirono (Stalino) vardu. Vėliau ji pervadinta Lenino vardu, o tik 1991 m., žlugus Sovietų Sąjungai ir atkūrus Nepriklausomą Lietuvos valstybę¹³, gatvė pavadinta Gedimino¹⁴ – Vilniaus įkūrėjo – vardu. Atsimenu, kaip mes su mama eidavome į tą blizgančią parduotuvę, kur dirbo Eta. Mama mėgo žiūrėti į juvelyrinę vitriną, nors nieko negalėjo sau leisti nusipirkti – tai buvo parduotuvė turtingiesiems.

Eta labai mėgo dainuoti. Vilniuje buvo du žydų chorai, dainavę jidiš kalba. Vienas jų buvo Žydų švietimo draugijos choras, o kitas – vadintas pagal jo dirigento pavardę – Geršteino choras. Etos muzikos mokytojas buvo Vilbichoras, kuris taip pat mokė dainuoti ir mano senelį Velvlį, mėgusį dainuoti.

Prieš šešerius metus keliavau į Izraelį, aplankiau kibucą, įkurtą buvusiu Vilniaus žydų geto kalinių. Kibuce buvo geto muziejus, ten pamačiau nuotrauką su choru, o pirmojoje eilėje – savo tetą Etą. Mane tai labai sujaudino.

Juvelyrinių dirbinių parduotuvės savininkas pardavė savo verslą, o naujasis savininkas pasamdė kitus pardavėjus. Eta išėjo pardavinėti pigios arbatos, ji siūlydavo arbatą didmeninėmis pakuotėmis, o klientams dar įteikdavo gražius arbatos puodelius. Klientai pirkdavo arbatą išsimokėtinai, o ji kas mėnesį rinkdavo iš jų pinigų.

1920-aisiais senelis Velvlis ir močiutė Roše-Gisija apsigyveno Antakalnio rajone, Vilniuje. Jie turėjo mažą butą, su jais gyveno ir jų dukra Eta. Senelis eidavo į netoliese esančią sinagogą. Maldai jis dėvėdavo kipą, apsigaubdavo talitu ir naudodavo tefiliną. Močiutė nešiodavo peruką. Vis dėlto jie buvo saikingai religingi – tiesiog laikėsi tradicijų, nes taip buvo užauginti ir kitaip neišsivaizdavo savo gyvenimo. Niekada nemačiau jų besimeldžiančių namuose. Jie nesilaikė kasruto ir nereikalavo, kad jų vaikai ar anūkai laikytųsi žydų tradicijų. Kai buvau vaikas, mes šeštadieniais aplankydavome senelį ir močiutę. Pasisamdydavome vežimą, aš visada labai laukdavau šių kelionių. Atvykdavome šeštadienio popietę, senelis paprašydavo močiutės įjungti šviesą, o ji burbėdama uždegdavo lempą. Šabas dar nebuvo pasibaigęs, todėl šviesos jungti nebuvo galima. Mūsų apsilankymas seneliui buvo svarbesnis už žydų tradicijas. 1920-ųjų pabaigoje močiutė patyrė insultą ir nebegalėjo judinti rankos. Nors kartu su ja gyveno dukra, močiutė visada laukdavo, kol atvyks mano mama, kad ją nupraustų. Senelis, močiutė ir Eta buvo vieni pirmųjų nacių aukų – jie nužudyti per vienas pirmųjų žydų žudynių, kai Antakalnio žydai buvo išvežti į Panerius ir ten sušaudyti.

Mano tėvas, Benjaminas Jocheles, gimė Vilniuje 1898 m. Nežinau, ar jis lankė chederį, bet, manau, kad tai buvo privaloma visiems berniukams. Neturiu informacijos, kur tėvas mokėsi, jis mokėjo jidiš, rusų, lietuvių, lenkų ir vokiečių kalbas. Elektromechaniko amato išmoko Vokietijoje vienoje įmonėje, kurioje vėliau ir dirbo. Tapęs aukštos kvalifikacijos mechaniku, jis jau gyveno Kaune ir dirbo geležinkelio stotyje elektromechaniku, kai savo vyresniojo brolio Grigorijaus Galunskio namuose susipažino su mano mama.

Mano mama buvo kilusi iš Varėnos miestelio (apie 85 km nuo Vilniaus), esančio Lietuvos ir Lenkijos pasienyje (1934 m. Varėnoje gyveno 393 žydai). Mano mamos tėvas, Bencionas Galunskis, gimė XIX a. aštuntajame dešimtmetyje. Jis dirbo vietinėje kartono fabriko gamykloje bei vertėsi didmenine alaus prekyba – turėjo sandėlį, kuriame laikė alaus atsargas. Močiutė Hana-Lėja (Galunskaja) buvo namų šeimininkė. Galunskiai švęsdavo žydų šventes, lankydavosi sinagogoje ir auklėjo vaikus pagal tradicijas. Vis dėlto jų vaikai buvo naujoji karta, augusi Pirmojo pasaulinio karo metais, po 1917 m. revoliucijos Rusijoje¹⁵, beveik visi jų vaikai tapo ateistais. 1938 m. Bencionas ir Hana-Lėja persikėlė į Palestiną (šiandien – Izraelis). Ten anksčiau jau buvo įsikūrę jų sūnus ir dukra, todėl mano motinos tėvai išvengė likimo, kuris ištiko mano tėvo tėvus ir daugumą Lietuvos žydų. Jie mirė 1960-aisiais ir buvo palaidoti Alyvų kalne Jeruzalėje (seniausioje ir švenčiausioje žydų laidojimo vietoje). Jų anūkai kasmet aplanko senelių kapą.

Grigorijaus (mamos brolio) žmona buvo žydų kilmės moteris iš Kauno, ji taip pat buvo tvirta komunistė. Estera pagal profesiją buvo stomatologė. Ji teikė paslaugas kaliniams vietiniame kalėjime. Baigęs karinę tarnybą Lietuvoje, Grigorijus paskirtas konsulu Trieste, Italijoje. Mano mama daugiau jo niekada nebematė. Tik 1930-ųjų pabaigoje laikraštyje pasirodė informacija, kad garsus bolševikas¹⁶ Grigorijus Galunskis žuvo Odesoje. Mano tėvas nusprendė mamai nesakyti, kad jos mylimas brolis mirė, tikėdamasis, jog ji niekada to nesužinos. Tačiau mama sužinojo. Su užėjusia kaimyne joms žiūrint senas nuotraukas, pastaroji pareiškė užuojautą dėl mamos brolio ankstyvos mirties. Paminėjo, kad apie tai skaitė laikraštyje. Brolio mirtis buvo didelė tragedija mano mamai. Ji gedėjo jo septynias dienas sėdėdama ant grindų, vilkėdama suplyšusiais drabužiais (ji laikėsi šivos

/ gedulo). Nežinau, kas nutiko Grigorijaus žmonai ir vaikams, nors ir labai stengiausi, pasibaigus karui, jų rasti nepavyko.

Mano mamos sesuo Sarra išvyko į JAV XX a. trečiajame dešimtmetyje. Iš ten ji atsiuntė kvietimą mano mamai; mama turėjo dvigubą vardą – Rohl-Dveirė, tai buvo įprasta žydams, bet jis skyrėsi nuo to, kuris buvo nurodytas dokumentuose. Galvodama apie naujų dokumentų įsigijimą, mama sutiko mano būsimą tėvą. Ji įsimylėjo ir klausimas dėl išvykimo į Ameriką tapo nebeaktualus. Sarra Amerikoje ištekėjo ir susilaukė dviejų sūnų. Jie tapo karo lakūnais ir žuvo Vakarų fronte per Antrąjį pasaulinį karą. Mano pusseserė surado jų kapą Prancūzijoje, ji tą vietą lankė keletą kartų. Neprisimenu Sarros pavardės, nežinau, kada ji mirė.

Mano mamos sesuo Šifra išvyko į Palestiną (šiandien – Izraelis). Ji ištekėjo už Avigdoro Milerio, susilaukė dviejų sūnų ir dukters. Jos vyresnysis sūnus, kurio vardo neprisimenu, daugelį metų buvo Šefaramo meras. Antrasis sūnus Bencionas gimė po to, kai mirė mano močiutė ir buvo pavadintas jos vardu. Jis dirbo žurnalistu laikraštyje „Jerusalem Post“ (pagrindinis Izraelio anglakalbis dienraštis). Dabar jis pensininkas, jo dukra Dalė – mokytoja, gyvena Vardijoje (Haifos rajonas), Izraelyje.

Mano mamos jauniausi broliai, Motlis ir Icchokas, gyveno Kaune. Motlis tapo elektriku mechaniku, o Icchokas buvo statybos rangovas. Motlis ir Icchokas turėjo po vieną dukterį. Motlis su šeima žuvo Antrojo pasaulinio karo metu, Icchoko dukra gyvena Izraelyje. Mano mamos brolis Šimonas gyveno Tauragėje, netoli Karaliaučiaus (pastaba – Karaliaučius yra Rusijos teritorijoje, 1000 km nuo Maskvos). Jis turėjo penkis vaikus. Tą dieną, kai prasidėjo karas, Šimonas su dukra Šulamit nuėjo pas gydytoją. Kai pradėjo kristi bombos, jo žmona su vaikais paliko namus, taip jie vieni kitus prarado. Šimonas su dukra evakavosi į Tadžikistaną. Kai jis sugrįžo į Tauragę, sužinojo, kad jo žmona ir keturi vaikai žuvo. Jis nebegalėjo pasilikti savo gimtajame mieste ir išvyko į Izraelį. Šimonas mirė XX a. devintojo dešimtmečio viduryje. Šulamit vis dar gyvena Izraelyje.

Mano mama Rohl (Jochelė, mergautinė pavardė Galunskaja), šeimoje ją meiliai vadino Rachele, gimė 1901 m. Manau, kad ji baigė dvi ar tris pradžios mokyklos klases, bet detalių nežinau. Mano tėvų vestuvės įvyko Varėnoje 1921 m. liepos 22 d. Jie susituokė po chupa sinagogoje pagal tradicines žydų vestuvių tradicijas. Tuo metu žydų šeimose kitaip ir būti negalėjo, po vestuvių mano tėvai nuomojosi butą Kaune.

Vaikystė

Gimiau 1922 m. gegužės 22 d. Kaune. Mano vardas buvo Feigė, bet nuo pat mažens mane visi vadino Fania – tai rusiškas vardas (žr. paplitusius vardus¹⁷). Mama pasakojo, kad po mano gimimo sunkiai susirgo. Ji turėjo mane palikti pas senelį ir močiutę Varėnoje, ten praleidau pirmuosius savo gyvenimo metus. Seneliai dažnai fotoalbume rodė man tėvų nuotraukas ir, kai tėvai atvažiavo manęs pasiimti, aš pasakiau: „Mama, tėtė – albumas“. Iš gyvenimo Kaune neprisimenu beveik nieko. Mano tėvas daug dirbo geležinkelio elektrinėje (vietinė jėgainė, priklausiusi geležinkelio stočiai ir tiekusi energiją geležinkelio reikmėms).

1927 m. gimė mano sesuo Riva Jochelė. Tuo metu mano tėvą suėmė už tai, kad jis buvo Lenkijos pilietis, turėjo Vilniuje išduotą pasą ir buvo apkaltintas šnipinėjimu. Tuo metu į valdžią atėjo prezidentas Smetona¹⁸. Močiutė Hana - Lėja, kuri buvo atvykusi pas mus prieš kūdikio (mano sesers) gimimą, kartu su manimi lankė mamą ligoninėje. Močiutė nusprendė nieko nepasakoti apie

tėvo suėmimą. Taip sutapo, kad mamai nepatiko mano vilkėtas paltas, močiutė jai pasiteisino, jog tėvas išvyko į komandiruotę ir kartu pasiėmė spintos raktą. Na, visada taip būna – kai turi geriausių ketinimų, jie dažniausiai nepasiteisina. Viena moteris papasakojo mamai apie tėvo suėmimą. Mama pradėjo kraujuoti ir turėjo dar ilgai gulėti ligoninėje. Senelio Velvlo mokiny, svarbus pareigūnas, pasirūpino, kad tėvą paleistų. Tėvas buvo išleistas iš kalėjimo, bet jam buvo liepta per tris dienas išvykti iš miesto (iš Kauno). Iš tų laikų turiu neryškų prisiminimų apie mūsų išvykimą, atsimenu, kaip arkliai traukė mūsų vežimą per mažą upelį.

Kirtome Lietuvos - Lenkijos sieną ir atvykome į Vilnių, kuris tuo metu priklausė Lenkijai (šiuolaikinė Lenkijos valstybė buvo sukurta po Pirmojo pasaulinio karo iš etninių Lenkijos teritorijų, kurios priklausė Rusijos imperijai (Lenkijos karalystės ir rytinės jos dalys), Austrijai -Vengrijai (Galicijos provincijai) ir kai kurioms rytinėms Vokietijos dalims. Vilnius (tuo metu vadintas Vilno) taip pat buvo Lenkijos dalis iki 1939 m.). Ten gyveno mano tėvo tėvai ir seserys, mes netikėtai patekome į didelę žydų šeimą, kurioje buvo daug meilės ir vienas kitą palaikė.

Tėvas pradėjo dirbti instruktoriumi darbininkų sąjungos Politechnikos mokyklos elektromechanikos laboratorijoje. Šioje mokykloje jis buvo gerai vertinamas mokytojas, tačiau jam nebuvo mokamas visas atlyginimas: dažniausiai gaudavo apie 20 procentų, o likusi suma būdavo užrašoma kaip skola. Kai ši skola išaugo į didesnę sumą, vadovybė tėvui išmokėjo jos pusę. Tėvai manė, kad tai didžiuliai pinigai ir nusprendė už juos pasisiūti žieminius paltus. Maitintojo algos neužteko visoms šeimos išlaidoms padengti. Vos tėvams pavyko rasti tinkamą būstą, tėvas atsidarė savo elektrotechnikos dirbtuvę.

Iš pradžių tėvai nuomojo vieną kambarį, turėjome vaikščioti per šeimininkės kambarį, nes ji gyveno tame pačiame bute. Vėliau persikėlėme į kitą vietą Basanavičiaus gatvėje, po dviejų mėnesių persikėlėme į didesnę butą. 1928 m. tėvai išsinuomojo butą Pylimo gatvėje. Šis didelis keturių aukštų namas už sinagogos tebėra išlikęs, sinagoga taip pat tebėra. Mūsų šeimininkė ponija Trotskaja gyveno su dukra Paryžiuje. Nuomą rinko jos ūkvedys žydas, o tvarka name rūpinosi tarnaitė. Kiekvieną vasarą šeimininkė atvykdavo į Vilnių atsiimti pinigų.

Ant lauko durų kabėjo lentelė su mano tėvo pavarde „Jocheles“. Tam laikmečiui tai buvo įprastas butas su pereinamaisiais kambariais. Pirmasis ir didžiausias kambarys buvo skirtas tėvo parduotuvei. Tėvas padarė pertvarą, kad atskirtų parduotuvę nuo miegamojo. Kitas kambarys taip pat buvo padalytas – vienoje pusėje buvo valgomasis, kitoje – vaikų kambarys. Toliau buvo virtuvė su galinėmis durimis, vedančiomis į kiemą. Virtuvėje stovėjo krosnis, kūrenama malkomis. Kieme buvo malkinė, joje visi nuomininkai laikė suskaldytas malkas. Žiemos buvo atšiaurios, todėl reikėjo žiemoms pasiruošti. Rudenį po namus vaikščiodavo vyrai, kurie už prieinamą kainą siūlydavo sukapti malkas.

Mūsų butas buvo kukliai apstatytas, tačiau mama savo entuziazmu ir gebėjimais suteikė jam jaukumo. Nebuvo beveik nieko, ko ji nemokėtų. Ji nuolat taisė drabužius ir rengė mane bei seserį pagal tuo metu vyraujančią madą. Mama mokėjo megzti ir siuvinėti, ji siuvo servetėles baldams, siuvinėjo kilimėlius. Kai nedideli apvalūs staleliai tapo madingi, mama pati nuo virtuvės lentos nupjovė kampus, apdirbo ją ir taip padarė mums stalą. Ji negalėjo laukti, kol tėvas ras laiko, todėl, kad ir neprofesionaliai - padarė elektros instaliaciją. Kad mūsų gyvenimas būtų patogesnis, mama kalkėmis balino sienas, perstatydavo baldus, juos tvirtindavo. Ji buvo puiki šeimininkė, kad ir kokie sunkūs laikai būdavo, ji visada sugebėdavo paruošti vakarienę.

Mama visada turėdavo paruošusi šiek tiek pinigų labdarai: Vilniuje veikė neturtingųjų draugija. Ji buvo padalijusi miestą į rajonus ir tam tikromis dienomis rinkdavo aukas. Trečiadieniais pas mus ateidavo vargingi žydai ir mama kiekvienam jų duodavo išmaldą. Tėvas iš savo mėnesinio atlyginimo pirkdavo knygas – mes daug skaitydavome ir knygas, ir jidiš kalba leidžiamus laikraščius. Dažnai visi kartu eidavome pasivaikščioti ir aptardavome tai, ką buvome perskaitę.

Mano tėvai nebuvo religingi. Jie nesilaikė košerinio maisto taisyklių. Namuose dažnai turėdavome dešros ir kumpio. Mama užaugo labiau tradicinėje žydų šeimoje, tad iš pradžių stengėsi laikytis žydiškų tradicijų. Ji uždegdavo žvakes per šabą ir meldavosi, bet tėvas šeštadieniais dažniausiai dirbdavo, o mama pamažu nustojo melstis, tačiau žvakes vis tiek uždegdavo. Vėliau ji tiesiog pasakydavo man: „Fania, uždek žvakes“. Mama taip pat pasninkaudavo per Jom Kipurą ir stengdavosi, kad tėvas taip pat pasnikautų. Tą dieną ji negamindavo vakarienės, o tėvas su savo draugu – šocheto sūnumi – eidavo į Misionierių kavinę, kur visiems norintiems būdavo patiekiamos skanios vakarienės. Vėliau Jom Kipuras mums tapo tiesiog laisva diena arba gera proga susirinkti visai šeimai. Mama daug gamindavo, visa šeima sėsdavo prie stalo mėgaudamasi maistu ir bendravimu. Mus aplankydavo teta Tioma su vyru.

Žydišką maistą mama paprastai gamindavo per Pesachą. Ji virdavo saldžiarūgštį troškinį, meduje virtos tešlos sausainius, cimesą¹⁹ (troškinys su morkomis, pupelėmis, bulvėmis ir džiovintomis slyvomis). Ji taip pat gamindavo cimesą su lęšiais, augintais Lietuvoje. Mama dar gamindavo imberlachą iš morkų ir imbiero – šį patiekalą aš irgi kartais gaminu iki šiol. Per Pesachą mama virdavo barščius su marinuotais burokėliais. Ji virdavo ir burokėlių džemą su riešutais. Mama kepdavo pyragą iš macų miltų (matzahmuki), patiekdavo medoko – tiek žydiško, tiek lietuviško gėrimo iš medaus ir apynių. Mes švėsdavome Pesachą, bet sederio (pastaba: sederis – šventinė vakarienė) apeigų neturėdavome. Susitvarkydavome namus ir nupirkdavome dovanų šeimos nariams. Neprisimenu, kad mūsų šeimoje būtų laikomasi kokių nors su šia švente susijusių žydiškų tradicijų. Macai būdavo perkami dar gerokai prieš šventę ir laikomi krepšyje. Mama iš macų miltų kepdavo latkes ir mažus pyragėlius, įdarytus keptais svogūnais ir džemu; gamindavo virtus grikius su keptais svogūnais – tai buvo tipiškas žydiškas patiekalas Vilniuje. Per Chanuką mama kepdavo bulvinius blynus, tačiau Chanukos žvakidės mes neturėjome.

Tiesą sakant, viską, ką žinau apie žydiškas tradicijas, sužinojau iš tėvo tėvų. Su jais šventėme pirmąjį sederį (Pesacho šventinė vakarienė). Mes samdydavome vežimą, kad nuvažiuotume pas juos, o man tai labai patikdavo. Senelis dėvėjo kipą ir sėdėdavo ant pagalvių prie stalo galo, močiutė sėdėdavo šalia jo. Aš ieškodavau afikomano (paslėpto Pesacho šventės siurprizo) ir už tai gaudavau dovaną. Taip pat užduodavau seneliui keturis klausimus apie šventę (mah ništanah). Per Chanuką taip pat lankydavome senelius, aš gaudavau pinigėlių (Chanuka gelt). Ilgus metus saugojau seną vilkelį – senelio atminimą – ir tik neseniai atidaviau jį vienai pažįstamai, gyvenančiai Izraelyje, kuri renka senus žydiškus daiktus. Per Roš Hašaną reikėdavo nusinešti į sinagogą žvakę su mažyte vėliavėle, įsmeigta į bulvę. Mama man ją įduodavo, kai eidavau į sinagogą su seneliu, žvakę ji nupirkdavo iš anksto.

Mūsų name gyveno tik žydų šeimos. Vienintelė ne žydų šeima buvo namo sargo šeima. Vėliau pastate buvo įsteigtas paštas, o jo vadovui buvo paskirtas butas mūsų name. Sargo vaikai labai džiaugėsi, kad pagaliau susipažins su ne žydų vaikais, tačiau labai nustebo sužinoję, kad pašto direktoriaus bute nėra ikonų (stačiatikių šeimos paprastai turėjo ikonų savo namuose). Pasirodo, kad tai buvo karaimų²⁰ šeima.

Mes juokaudavome, kad mūsų kieme veikia trys fabrikai. Vienas jų buvo saldinių fabrikėlis „Nadežda“. Jo senasis savininkas žydas Višrutas, jo sūnus ir vienas darbininkas gamindavo saldinius ir ledinukus, dieną darbininkės juos vyniodavo. Tuo metu labai populiarūs buvo kaulo formos šokoladiniai ledai. Kadangi šaldytuvų nebuvo, šokoladas specialiose formose būdavo išnešamas į kiemą, kad atvėstų. Vaikai laukdavo, kol formos bus išneštos, tikėdamiesi gauti kokį saldinių. Višrutų šeima turėjo du sūnus ir dukrą, jos vardas buvo Ana. Kartą buvome pakviesti į jos gimtadienį. Iš gofruoto popieriaus pasidarėme puošnius karnavalinius kostiumus. Visiems buvo labai linksma, tiek juokėmės, kad net apsišlapinome ir sušlapinome savo popierinius sijonus. Iki karo pradžios Ana įstojo į universitetą. Jos tėvas buvo susitaręs su namo tvarkytoja, kad ši priglaus šeimą ir paslėps jų vertingus daiktus vokiečiams atėjus. Tačiau ta tvarkytoja pasirodė esanti tikra fašistė ir šeimą įskundė. Jų vyresnysis sūnus, matematikas, vienintelis išliko gyvas, dabar gyvena JAV.

Antrasis fabrikas pakuodavo vatą, o trečiajame fabrike buvo speciali mašina cigaretėms kimšti. Kieme taip pat veikė virtuvės reikmenų ir ūkinių prekių parduotuvė. Maksimovas, mūsų kaimynas, buvo vietinio žydų teatro aktorius. Tai buvo jo pseudonimas – tikrojo jo vardo nebeatsimenu. Jo sūnus įsidūrė pirštą rašikliu ir mirė nuo kraujo užkrėtimo. Mes, žiaurūs vaikai, tokie tada buvome, tuo pasinaudojome ir rodydavome mokytojai, kad įsidūrėme pirštus – tik kad galėtume išeiti iš klasės. Maksimovas, jo žmona ir vaikai žuvo gete.

Mūsų kaimynai Šneidmanai turėjo du vaikus: Liusę ir Noją (arba Nenią). Šeimos tėvas, aukštas, gražus žydas, turėjo sandėlį. Jis pirkdavo žarnas, jas plaudavo ir valydavo, o paskui parduodavo klientams dešroms gaminti. Jis buvo religingas chasidas²¹ – šventė visas žydiškas šventes. Per Sukotą statė suką, mums labai patikdavo ten leisti laiką. Jis mirė nuo širdies smūgio prie savo namo durų gete. Jo vaikai išgyveno karą. Liusė buvo Rygoje (dabar Latvija), vėliau ją išvežė į stovyklą Lenkijoje. Po karo Vilniuje ji susitiko su pusbroliais, kurie ją išsivežė į Kanadą. Ten ji ištekėjo už žydo, kurį buvo išgelbėjęs Oskaras Šindleris²². Nojus buvo partizanų būryje. Po karo, kurį laiką gyveno su manimi ir mano vyru. Nojus baigė pedagoginį institutą, vedė ir išvyko pas seserį į Torontą. Toronto universitete tapo rusų kalbos literatūros profesoriumi.

Mūsų kita kaimynė Chasia, žydaitė, baigė Medicinos fakultetą. Per Antrąjį pasaulinį karą buvo fronte. Ji turėjo vaiką su ukrainiečiu. Po karo vyriškis parsivežė jų vaiką pas savo pirmąją žmoną. Chasia žinojo, kad bado metais negalės išmaitinti vaiko. Jos sūnus užaugo ir sužinojo, kas yra jo tikroji motina. Jis jūreivis, gyvena šiaurės Rusijoje ir dažnai lankosi pas Chasią Izraelyje.

Mūsų name gyveno ir kita šeima. Šeimos tėvas, kurio vardo neatsimenu, buvo vagis. Jis buvo gaujos vadas, visada būdavo tvarkingai ir elegantiškai apsirengęs. Kartą iš prieškambario dingo Lelkos Steiman tėvo kailiniai. Kaimynai ėmė garsiai aptarinėti šį įvykį ir po dviejų dienų kailiniai netikėtai atsirado taip pat staiga, kaip ir buvo dingę.

Mūsų name taip pat gyveno Gringoldų šeima. Jie turėjo audinių parduotuvę Rūdninkų gatvėje. Augino dvi dukteris: vyresnioji buvo mano bendraamžė, o jaunesnioji, Ada Gringold, buvo maždaug dvejais metais jaunesnė. Mergaičių tėvai mirė nuo šiltinės epidemijos netrukus prieš Antrąjį pasaulinį karą. Karui prasidėjus, jų dėdė pasiėmė mergaites pas save į Kauną. Iš Kauno geto²³ jas išvežė į koncentracijos stovyklą Klogoje²⁴, Estijoje, kur jos sutiko mano tėvą. Jos daug pasakojo man apie paskutinius mano tėvo gyvenimo mėnesius. Tėvas išliko stiprus ir padėjo mergaitėms kiek galėdamas. Po karo mergaitės išvyko pas gimtinačius į Ameriką.

Minzų šeima, gyvenusi ketvirtajame mūsų namo aukšte, turėjo keletą dukterų. Sima, viena iš jų, mėgdavo čiuožinėti turėklais ir paskambinti Gringoldų durų skambučiu ir tuomet pabėgti. Tai buvo išdaiga, bet truputį trikdė kaimynus. Kai sovietai atėjo į Lietuvą (žr. Baltijos valstybių okupaciją²⁵), Minzų šeima išvyko į Japoniją. Čijūnė Sugihara²⁶, japonų diplomatas, išgelbėjo nuo persekiojimo daugybę žydų, budistų ir sionistų, išduodamas jiems japonų vizas. Dabar Sima gyvena JAV. Kartą ji sėdėjo šalia Ados Gringold per Vilniaus žydų kongresą Niujorke. Jos pradėjo kalbėtis ir paaiškėjo, kad gyvena tame pačiame name, o Sima buvo toji mergaitė, slapčia skambindavusi į Ados buto duris.

Štai tokios istorijos apie mūsų name gyvenusius žmones. Kieme stovėjo du nedideli namukai ir didesnis dviejų butų namas. Vienas butas priklausė senam žydai. Jis laikė naftos produktus: žibala statinėmis, kurias pardavinėjo. Kitame bute gyveno kiemsargis su šeima. Visi šiuose namuose gyvenę žydai taip pat žuvo gete. Išgyveno tik viena mergaitė, po karo ji dirbo šokių mokytoja ir mokė žydų vaikus, išgyvenusius Holokaustą.

Vilniuje buvo daug mokyklų ir gimnazijų žydų vaikams. Buvo mokyklų, kuriose buvo mokoma hebrajų, jidiš arba lenkų kalbomis; buvo ir septynių, ir aštuonių klasių mokyklų; buvo nemažai jidiš mokyklų: Gurvičiaus, Šimono Fruko, Zeirės Kuperšteino. Šios pavadintos jų rėmėjų ar steigėjų vardais. Buvo ir Tiksino mokykla protinę negalią turintiems vaikams – ji pavadinta jos steigėjo Tiksino vardu. Humanitarinė realinė mokykla²⁷ ir Sofijos Gurevič gimnazija buvo geriausios. Aš mokiausi Sofijos Gurevič gimnazijoje. Gydytojo Cemacho Šabato žmona buvo mano mokytoja. Šis žydų gydytojas buvo labai geras žmogus. Apie jo profesionalumą ir gerumą vargšams sklandė legendos. Mokytojai buvo labai kvalifikuoti. Jie kėlė aukštus tikslus – šviesti ir ugdyti žydų vaikus, kad taptų kultūringais žmonėmis. Jie mokė mus tikrų dalykų: pisimenu, kartą mokytoja atnešė į klasę pieno, jis surūgo, tada sužinojome, kaip gaminama grietinė ir sviestas; rašėme rašinius, o vyresnėse klasėse analizavome literatūros veikėjų charakterius.

Mokykloje taip pat šventėme žydiškas šventes. Purimo metu rengdavome kaukių balių. Rengdavomės kostiumais, prisimenu, kartą buvau apsirengusi kinų tautiniu kostiumu. Į mokyklą nešdavomės skanėstų kraitėles (shelakhmones). Viską, ką atsinešdavome iš namų, sudėdavome į vieną didelį krepšį ir kiekvienas galėdavo pasiimti skanėstą. Taip net ir vargingesni vaikai galėjo pasimėgauti geresniais šelachmones. Gimnazija buvo mokama. Mano tėvas mokėjo 50 procentų mokesčio sumos, nes priklausė mokytojų draugijai. Tačiau kartais, kai jis laiku nesumokėdavo, man neleisdavo įeiti į mokyklą. Ypač mėgome šventę, kurią švėsdavome kovo 1-ąją – Mokyklos dieną. Turėjome vėliavą iš įvairių geometrinių figūrų: kvadratų, trikampių ir rombų, ją išsinešdavome į lauką. Vykdamas susirinkimas, Sofija Gurevič sakydavo kalbą. 1933 m. gimnazija buvo uždaryta. Žinau, kad Sofija Gurevič mirė badu evakuacijoje, viename Rusijos miestelyje (Antrojo pasaulinio karo metu).

Mokiausi realinėje mokykloje. Ten mokestis buvo mažesnis, dėmesys buvo skiriamas gamtos mokslams. Man gerai sekėsi matematika, fizika ir t. t. Mokymas(is) vyko jidiš kalba, mokėmės žydų istorijos ir literatūros. Kai kurie mūsų mokytojai dėstė ir Vilniaus universitete. Mokykloje buvo puiki biblioteka, kurioje praleisdavau daug laiko. Mūsų mokytoja Malka Heimson, kuri taip pat vadovavo mūsų literatūros būreliui, žuvo gete 1942 m.

Tuo metu jauni žydai Vilniuje buvo skirtingų politinių pažiūrų. Reaguodami į jaunus fašistus, kurie skleidė rasinę neapykantą ir daužydavo žydų parduotuvių langus, jie kūrė įvairias sąjungas. Veikė

pogrindinė „Mokyklinio jaunimo sąjunga“, palaikanti antifašistines ir komunistines idėjas, taip pat pogrindinė komjaunimo²⁸ organizacija. Buvo dvi Bundo organizacijos: viena – jaunesniems, kita – vyresniems nariams. Aš priklausiau sionistinei žydų skautų organizacijai „Bin“. Mes daug laiko leisdavome kartu – vasarą vykdavome į išvykas ir žygius. Dažnai eidavome į teatrą, Vilniuje buvo du žydų teatrai ir žydų konservatorija. Pavasarį mūsų mokyklos susirinkdavo į renginį „Maccabi“²⁹ stadione. Prisimenu, kai ėjome pro žydų banką, jo darbuotojai iš balkono mėtė gėles. Iki šiol atsimenu tą užliejantį džiaugsmo jausmą.

Jaunimas daug ginčydavosi apie sovietinę santvarką: apie teroro laikotarpį SSRS (žr. Didįjį terorą³⁰), apie Trockio³¹ ir Zinovjevo³² šalininkų teismus (žr. Zinovjevo-Kaminevo triumviratą³³). Kartą net susipykau su tėvo pameistriu, kuris taip pat pas mus gyveno. Jis man pasakojo, kad SSRS vyksta kažkas siaubingo ir kad tokie žmonės kaip Trockis, Lenino bendražygiai negali būti liaudies priešai³⁴. Vyresni žmonės taip pat diskutuodavo, kai kurie palaikė sovietų valdžią ir domėjosi viskuo, kas vyko Sovietų Sąjungoje.

1939 m. Vilnius buvo grąžintas Lietuvai ir tapo jos sostine. Tą vasarą baigiau realinę mokyklą. Keturi mano draugai ir aš nusprendėme važiuoti studijuoti į Gardiną vakarų Baltarusijoje. Tai buvo mano idėja – pirma, mokymas Gardine vyko lenkų kalba, kurią visi mokėjome. Antra, ten gyveno mano teta Estera. Gardine įstojau į pedagoginį institutą. Prieš sovietams įsitvirtinant Vakarų Baltarusijoje, mokiniai turėjo prieš pamokas sukalbėti katalikišką maldą. Malda buvo panaikinta, o licėjus perėjo prie rusų kalbos (1939 m., kai Sovietų Sąjunga okupavo Rytų Lenkiją). Mokytiis buvo sunku. Gyvenau bendrabutyje su kitomis lenkėmis ir baltarusių merginomis. Jos mane šiltai priėmė ir net padovanojo dovaną pagal katalikiškas tradicijas. Kai kurių merginų tėvus buvo suėmę sovietai. Viena iš jų buvo milicininko (dabar- policininko) duktė. Kartą ji suplėšė Stalino portretą nuplėšusi jį nuo šoninės spintelės, priklausiusios kitai kambario merginai. Suvokusi, kad gali turėti problemų, ji atėjo pas mane pasitarti. Patariau jai nueiti ir nusipirkti naują portretą vietoj suplėšyto ir apsimesti, kad nieko neįvyko. Ji taip ir padarė. Po kiek laiko mūsų licėjus buvo pervadintas į kolegiją, turėjome laikyti stojamuosius fizikos ir rusų kalbos egzaminus. Aš pasakiau, kad galiu egzaminą laikyti tik jidiš kalba, vienas žydų profesorius sutiko mane egzaminuoti.

1940 m. pradžioje mane ir mano draugus iškvietė į pasų skyrių ir liepė išvykti iš Gardino. Mes neturėjome teisės ten gyventi, nes buvome iš pasienio teritorijų (sovietų valdžia nepasitikėjo žmonėmis, gyvenusiais neseniai prijungtose teritorijose, ir ribojų jų judėjimo laisvę, kad jie nepabėgtų iš šalies). Mano pase kelionės tikslu buvo nurodytas Naugardukas, miestelis Baltarusijoje. Aš ten ir išvykau. Naugardukas buvo gražus miestas – tai Adomo Mickevičiaus gimtinė. Ten lankiau pedagogikos kursus. Buvau gera studentė, įstojau į komjaunimą ir buvau aktyvistė. Čia įsimylėjau Ežį Čižiką iš Lenkijos. Praleisdavome daug laiko kartu ir svajojome apie ateitį. Baigę mokslus buvome paskirti dirbti į skirtingus kaimus. Aš išvykau į Žerebkovičius. Ten mažoje mokykloje mokiau baltarusių kalbos, rusų kalbos, istorijos ir kūno kultūros. Pirmoji mano klasė buvo vaikinų klasė (šauktnių į kariuomenę). Turėjau juos išmokyti pasirašyti, mokiniai mane gerbė.

Karo metai / karas

1941 m. pavasarį grįžau atostogoms į namus, į Vilnių. Baltijos šalys jau buvo okupuotos sovietų. Mano tėvai nebuvo prieš sovietų okupaciją, jie tikėjo, kad bent jau žydams daugiau nebegrės nacizmo pavojus. Kai grįžau namo, mama buvo tėvų susirinkime. Mano sesuo Riva mokėsi

buvusioje realinėje mokykloje. Buvau labai pasiilgusi naminio maisto, todėl mamos barščius valgiau tiesiai iš puodo. Po savaitės grįžau atgal į Baltarusiją. 1941 m. birželio 1 d. atvažiuavau stoti į Vilniaus universitetą. Kai pristačiau dokumentus, man pasakė - sugrįžti liepą. Susitikau su draugais, kurių nebuvau mačiusi dvejus metus. Tuo metu sovietų valdžia į Gulago³⁵ lagerius pradėjo deportuoti Lietuvos žydus - sionistus ir pasiturinčius žmones. Kai kurių mano draugų jau nebebuvo, birželio 21 d. sutikau draugą, kurio tėvas buvo labai geras gydytojas. Stovėjome prie mano namų, kalbėjome, ar jo tėvams gali grėsti ištrėmimas. Kitą rytą, birželio 22-ąją, prasidėjo Antrasis pasaulinis karas.

Birželio 22 d. prasidėjo bombardavimai. Mano tėvai ir daugelis kitų žmonių manė, kad tai dar vieni civilinės saugos mokymai - tuo metu jie buvo įprasti. Tėvai buvo susikrovę krepšius su viskuo, ko reikėtų nelaimės atveju, pasiėmė krepšius ir nubėgome į rūsį. Tą dieną mano dėdė Finskis, kuris buvo odos fabriko direktorius, vežimu atvažiavo mūsų paimti. Pasitarėme ir nusprendėme, kad vyksime aš ir tėtis: jis norėjo stoti į sovietų armiją, o aš buvau komjaunulė ir buvau tikra, kad tiesiog privalau vykti. Nusprendėme, kad mama su sese liks namie. Net minties nebuvo, kad nacistai galėtų padaryti, ką nors bloga moteriai ir mergaitei. Skubėdama griebiau savo guminę šildyklę - man buvo daryta inkstų operacija ir aš visada ją nešdavausi su savimi. Važiavome arkliu traukiamu vežimu - tai buvo siaubingas pabėgimas. Mus lenkė besitraukiantys Raudonosios armijos sunkvežimiai. Maldavome, kad mus paimtų, net rodžiau savo komjaunuolio pažymėjimą, bet jie tiesiog važiavo pro šalį. Kelyje gulėjo daug žuvusių žmonių. Tuo metu galvojau, kad nieko blogesnio negali būti už tai, ką išgyvenome, bet visa tai buvo tik pati pradžia.

Pailsėti sustojome Gorodiščės miestelyje vakarų Baltarusijoje. Namas, kuriame apsistojome, stovėjo ant kalvos. Savininko sūnus, mokytojas, parodė mums, kaip leidžiasi vokiečių parašiutininkai. Aš užkasiau savo dokumentus jų sode, kol vokiečių motociklininkai važinėjo gatvėmis. Prasidėjo okupacija. Ryte visi vyrai, įskaitant mano tėvą ir dėdę, buvo nuvesti į turgaus aikštę. Tai buvo priekinės vokiečių pajėgos - jie tik šiek tiek pagąsdino vietinius vyrus, o tada paleido namo. Patraukėme namų link, bet pirmame kaime, pro kurįėjome, kaimiečiai atėmė mūsų arklius, tad teko eiti pėsčiomis. Po kelių dienų grįžome į Vilnių, į namus.

Sudėtinga rasti tinkamus žodžius mūsų šeimos susitikimui papasakoti - verkėme visi. Mama pasakojo, kad kai miestą okupavo, mūsų namų šeimininkas, aršus antisemitas, domėjosi, kur mes dingome. Jis sakė, kad mes pabėgome kartu su komunistais. Tuomet atėjo naujojo mūsų kiemsargio žmona. Ji pasakė mano mamai: „Kodėl nesakai jam, kad tavo vyras ir dukra išvyko pas tavo brolių į Kauną, o tada prasidėjo karas ir jie turėjo pasilikti?“, taip ji padėjo mano mamai.

Po kelių dienų mūsų mieste prasidėjo pogromai. Nacistai kankino religingus žydus, liepdavo jiems nusiskusti barzdas ir vertė šokti. Kiekvieną dieną buvo leidžiami vis nauji įsakymai prieš žydus. Pirmasis buvo, kad visi komunistai ir komjaunuliai turi užsiregistruoti. Laimei, Vilniuje niekas nežinojo, kad aš buvau komjaunulė. Mano tėvą privertė dirbti Reicho naudai. Mane taip pat paėmė įvairiems darbams - rinkau liepžiedžius ir kitus augalus. Vėliau buvome siunčiami valyti gatvių ir viešųjų tualetų.

Visi žydai turėjo nešioti didelį baltą kvadratą su geltonu apskritimu ir raide „J“ priekyje ir nugaroje. Paklusome ir iš karto pasijutome atstumtieji. Vėliau šiuos ženklus pakeitė balti raiščiai su geltona žvaigžde, o vėliau liko tik geltona žvaigždė. Jei vokiečiai pagaudavo žydus be tų ženklų, juos šaudydavo. Žydus žudė už tai, kad jie nesilaikė vokiečių įsakymų.

Žydams buvo draudžiama vaikščioti šaligatviais, eiti į turgų ar parduotuves, naudotis viešuoju transportu. Buvo tik dvi nedidelės maisto parduotuvės, kuriose galėjome gauti produktų už korteles. Tuo metu naudojama valiuta buvo markės. Komendanto valanda žydams prasidėdavo dviem valandomis anksčiau nei kitiems gyventojams. Nacistai eidavo į žydų namus, atimdavo vertingus daiktus ir inventorizuodavo jų baldus, jie tiesiog išsinešdavo brangesnius baldus. Vietiniai gyventojai jiems pranešdavo apie turtingesnius namus. Žydai bandė slėpti savo vertybes pas lietuvius draugus. Sena lietuvė, kuri skalbdavo mūsų rūbus, paėmė kelis maišus mūsų daiktų paslėpti. Aš net atidaviau jai siūlus, kuriuos man buvo davusi teta Tioma.

Vyrai buvo išvežami kiekvieną dieną. Iš pradžių buvo aiškinama, kad jie vežami dirbti, liepta pasiimti rankšluosčius ir muilą. Tačiau žmonės kalbėjo, kad juos veža į sušaudymo vietas. Liepos 11 d. Paneriuose, vasarnamių kaimelyje, esančiame 12 kilometrų nuo miesto, prasidėjo sušaudymai. Tai tapo mirties fabriku. Sovietų valdžia ten buvo pastačiusi didžiules betonines talpyklas kuriai laikyti, bet niekada jų nepanaudojo pagal paskirtį. Kai duobės buvo užpildytos lavonais, aukoms būdavo liepiama išsikasti duobes prieš pat sušaudymą. Žydų bendruomenei buvo nurodyta sumokėti 5 milijonų markių kontribuciją ir mes, kaip ir visi kiti, atidavėme visus pinigus ir vertingus daiktus.

Žinojome, kad sovietų karo belaisviai įkalinti po atviru dangumi. Rugpjūčio 31 d. mane aplankė draugė, kad surinktų daiktus belaisviams. Iki šiol žaviuosi mūsų drąsa, mes buvome jauni, o jaunimas nebijo. Mano draugė Pupa Kavergi su savo močiute gyveno senajame viduramžių žydų gete³⁶. Jos mama mirė gimdydama, o tėvas, žymus Bund'o narys, mirė netrukus. Ji išėjo prieš prasidedant komendanto valandai, nors ir kviečiau pasilikti nakčiai. Rugsėjo 1 d. nacistai sumanė provokaciją - surežisavo incidentą: Didžiosios gatvės kampe paliko du negyvus vokiečius ir apkaltino vietinius gyventojus, kad šie juos nužudė. Naktį visi šio rajono gyventojai buvo išvežti į Panerius arba į Lukiškių kalėjimą (seniausias kalėjimas Vilniuje, pastatytas caro laikais XIX a. šeštajame dešimtmetyje; kalėjo - režimui nelojalūs asmenys). Pupa buvo viena iš pirmųjų žuvusiųjų, mane iki šiol persekioja mintis, kad ji galėjo išgyventi, jei būčiau ją labiau įkalbinėjusi pasilikti pas mane nakvoti.

Rugsėjo 4 – 5 d. padėtis mieste dar labiau paaštrėjo. Lietuviai ir lenkai buvo priversti palikti savo namus Strašūno, Rūdninkų, Mėsinių ir kai kuriose kitose centrinėse Vilniaus gatvėse. Rugsėjo 6 d., 6 val. ryto, lietuvių policininkai gana mandagiai pasibeldė į mūsų duris. Jie davė mums 30 minučių susikrauti daiktus ir persikelti į žydų getą. Galėjome pasiimti tiek daiktų, kiek galėjome panešti. Vienas lietuvis, šiek tiek padoresnis už kitus pasakė, kad nereikia jaudintis – getas čia pat, tiesiog kitoje gatvės pusėje, todėl galime pasiimti daug daiktų, nes nereikės eiti toli. Tereikėjo pereiti Pylimo gatvę, mus nuvedė į kiemą priešais žydų ligoninę Ligoninės gatvėje. Kieme jau buvo mūsų kaimynai ir kiti žydai. Mano mokyklos draugas Hona Tanhu gyveno name šiame rajone. Jo mama išgirdusi triukšmą kieme, išėjo iš buto. Ji pakvietė mus užėiti, įsikūrėme jos bute, mums šiek tiek palengvėjo – bent jau turėjome, kur pasilikti.

Rugsėjo 6 d. buvo įkurti du getai: Didysis, jame buvome mes, geto centras – Rūdninkų gatvėje, Mažasis getas buvo Stiklių ir Žydų gatvėse. Daug žydų iš kitų gatvių buvo išvežti į Panerius. Visi žydai iš Antakalnio, mano senelis Velvl ir močiutė Rohe-Gisija, visi žydai iš Lydos gatvės buvo išvežti į Panerius. Mums beveik pasisekė, kad gyvenome netoli geto ir spėjome ten patekti, kol dar nebuvo perpildytas. Visi sergantys ir seni žmonės perkelti į Mažąjį getą. Žmonės, mokantys kokius nors amatus, liko Didžiajame gete. 1941 m. spalio pabaigoje Mažasis getas likviduotas.

Getas buvo aptvertas, siauresnėse gatvėse pastatytos medinės arba mūrinės sienos. Judenratas įsikūrė mano buvusioje realinėje mokykloje, esančioje Rūdninkų gatvės 6-ajame name. Ten pat įsikūrė ir žydų policija, kuriai vadovavo Jakovas Gensas. Gete buvo įkurti policijos skyriai, žydų policininkai prižiūrėjo tvarką gete ir užtikrino, kad būtų vykdomi visi nacistų nurodymai.

Pirmosiomis mūsų įkalinimo dienomis prasidėjo įvairios akcijos. Atrodė, kad naciai mėgavosi kaitaliodami žydų atrankos žudymui būdus. Jauni žmonės buvo siunčiami dirbti į durpyną, o vieną dieną jiems buvo liepta eiti į pirtį. Mano pažįstamas Dodkė Veduckis tą dieną blogai jautėsi ir nėjo kartu su draugais. Jaunuoliai buvo užrakinti daržinėje ir ten sudeginti. Gete buvo kelios sinagogos. Vienos jų kiemas buvo Mažajame gete. Per Jom Kipurą, 1941 m. rugsėjo 21 d., visi žydai, kurie ten meldėsi, buvo išvežti į Panerius. Ten buvo ir mano draugo Motkės Gurevičiaus tėvai. Tėvas tą dieną liepė jam likti namuose. Per įvairias akcijas geto gyventojai slėpėsi specialiai įsirengtose slėptuvėse. Jos buvo vadinamos „malinomis“ (rusiškas slengas slaptam butui, kuriame rinkdavosi režimui priešiški asmenys). Mūsų mokytojo dukra gimė tokioje slėptuvėje, jis ją pavadino Malina. Deja, nežinau, kas mergaitei nutiko.

Judenratas turėjo keletą skyrių, atsakingų už skirtingus geto gyvenimo aspektus: darbo skyrių, socialinės paramos skyrių, dirbtuvių priežiūros skyrių, kultūros skyrių, medicinos skyrių ir laidojimo skyrių. Taip pat veikė ligoninė, kurioje daugiausia buvo laikomi infekcinėmis ligomis sergantys pacientai, vaikų namai ligoninėje ir vaistinė. Geto vaikai buvo mokomi mokytojų organizuojamose mokyklose. Buvo ir sporto aikštelė, nors beveik niekas ten nesilankė, bei biblioteka. Nors joje buvo tik nedidelė knygų kolekcija, aš skaičiau keletą knygų, o mano vardas išliko bibliotekos archyve.

Mūsų gyvenimas buvo labiau egzistavimas. Mano tėvas buvo puikus specialistas, todėl jam išduotas geltonas pažymėjimas. Šių pažymėjimų spalvos dažnai buvo keičiamos – tai dar vienas bjaurus nacistų triukas. Tie, kurie neįsigydavo naujų kortelių, buvo išvežami į Panerius. Kiekvienas dirbantysis galėjo užregistruoti žmoną ir du vaikus iki 16 metų kaip savo išlaikytinius. Kadangi buvau žemo ūgio ir smulki, tėvas parašė, kad gimiau 1926 m., o ne 1922-aisiais, ir iki 1942 m. buvau užregistruota kaip jo išlaikytinė. Tai suteikė teisę likti namuose, gauti išlaikytinės kortelę – taip jis mane išgelbėjo nuo priverstinio darbo, kurio nebūčiau atlaikiusi. Daugelis darbininkų užregistravo giminaičius kaip išlaikytinius: tėvus kaip vyrus, motinas ir seseris kaip žmonas, netgi nepažįstamus žmones, kad juos išgelbėtų.

Tie, kurie eidavo dirbti už geto ribų, eidavo grupėmis. Geto vartuose stovėjo sargybiniai policininkai. Vienas jų – žiauriausias – mušdavo žmones iki pamėlynavimo už tai, kad bandydavo įsinešti į getą šiek tiek maisto: stiklinę cukraus ar kruopų, kelias bulves. Buvo išleistas dar vienas įsakymas, nurodantis gyventi pagal darbo grupių padalinimą, todėl turėjome persikelti į kitą butą Strašūno gatvėje, netoli vietos, kur dirbo mano tėvas. Vieną dieną visi, kurie turėjo darbo pažymėjimus, ir jų šeimos buvo perkelti į Mažąjį getą, o visi nedirbantys Mažojo geto gyventojai buvo išvežti į Panerius.

Maisto beveik neturėjome. Tam, kad gautume duonos kortelę, reikėjo pateikti dokumentą, patvirtinantį sanitarinę apžiūrą. Gete bijota epidemijų. Šios kortelės leido gauti nedideles pilkos duonos su pjuvenomis porcijas. Kartais duodavo juodųjų žirnių, sušalusių bulvių ir kopūstų. Kartą net gavome arklienos, nuo kurios verdant sklido baisus kvapas. Mama nepraleisdavo progos pajuokauti: į kopūstus įpildavo acto ir vadindavo tai „malta silke“. Iš žirnių gamino „kepenėlių paštetą“, o iš sušalusių bulvių – „saldų cimesą“. Kartą gavome tokios žuvies, vadinamos „vobla“

(sūdyta žuvis). Nulupę jos odą, pamirkę vandenyje ir padarėme kotletus.

Vieną kartą mamai pavyko išeiti iš geto. Ji iš lietuvių parnešė mūsų daiktus. Aš pradėjau megzti geto policininkų žmonoms. Atsimenu, kad mezgiau megztinį to policininko sužadėtinei, kuris stovėdavo prie vartų ir kankindavo žmones. Tikrindami žmones prie įėjimo į getą, sargybiniai viską, ką rasdavo, kraudavo į buvusią Gleizerio dešrų parduotuvę prie įėjimo. Todėl visi stengėsi paslėpti maistą vidinėse drabužių kišenėse, kad bent ką nors įsineštų į getą. Tai daug kam pavykdavo.

Judenratas gete organizavo teatrą, mes į jį nėjome, nes manėme, kad nėra prasmės „dainuoti kapinėse“. Gete veikė du chorai. Liuba Levicka, viena iš solisčių, kartą buvo sučiupta prie įėjimo į getą bandydama įsinešti pusę kilogramo žirnių. Ji buvo žiauriai sumušta ir išvežta į gestapą. Sakoma, kad net gestape ji vis dar dainavo, o tada buvo išvežta į Panerius. Laimei, turėjau daug draugų ir buvimas su jais šiek tiek palengvino tą siaubingą egzistavimą. Per mano gimtadienį viena draugė padovanojo dvi kiaulpienių šakeles. Ji labai rizikavo nešdama gėles pro sargybą. Šios mažytės šakelės įkūnijo viltį ir žinią iš pasaulio anapus geto. Mano draugas Honkė, kuris kartą buvo mus priėmęs savo namuose, padovanojo man mažą buteliuką kvėpalų, kuriuos buvo pasilikęs iš jų šeimos parfumerijos parduotuvės.

Žinojau, kad gete veikė pagrindinė veikla. 1942 m. sausį įkurta partizaninė organizacija, vadovaujama Icchako Vitenbergo. Paprašiau draugų rekomendacijos, kad galėčiau prisijungti. Iš pradžių jie bandė mane atkalbėti, bet galiausiai nuvedė į šią organizaciją. Buvimas joje padėjo man gauti darbą. 1942 m. man „suėjo“ 16 (nes tėvas buvo pakeitęs gimimo datą iš 1922 m. į 1926 m.) ir turėjau eiti dirbti. Vieną dieną viena iš pagrindžio lyderių, Sonja Madeisker, aplankė mane namuose. Ji gyveno už geto ribų. Sonja padėjo man gauti darbą dirbtuvėse. Iš pradžių mes pynėme šiaudinius batus, naciai juos avėdavo ant savo aulinių. Vėliau gavome mezgimo užsakymų, dirbdavau po 12 valandų per dieną. Turėjau savo darbo kuponą, mama ir Riva vis dar buvo įtrauktos į tėvo darbo kuponą kaip išlaikytinės.

Geto pagrindžio organizacija vienijo visas partijas ir sroves: komunistus, revizionistus, Bund ir kt. Jų bendras tikslas – kova prieš nacių. Vitenbergas, komunistas, buvo pagrindinio judėjimo vadovas. Jo pavaduotojas Aba Kovneris, Bund narys. Organizacija buvo padalinta į penkių žmonių grupes, kiekvienas pažinojo tik savo grupės narius. Mūsų grupėje slaptazodis buvo „Lizos šauksmas“ (Lizos Roft atminimui). Ji buvo pagrindžio narė, tačiau žuvo. Jauniesiems buvo teikiami nurodymai, kaip išgyventi gete, kaip įsinešti maisto nepastebėtiems policininkų. Taip pat padėdavome mokytojams, kurie nebuvo pratę prie fizinio darbo. Teikdavome informaciją apie padėtį fronte ir ieškodavome žmonėms prieglobsčio. Prie Maskvos vokiečių kariuomenė buvo sumušta ir sovietų kariuomenė pradėjo puolimą. Vyresnieji nariai rizikuodami gyvybėmis nešdavo ginklus į getą. Mus mokė šaudyti plytinių sienų rūsiuose. Viename iš tų rūsių neseniai lankiausi. Buvome mokomi gamintis sprogmenis, bet jie taip ir nebuvo panaudoti.

Buvo diskutuojama, ar reikia pradėti kovą pačiame gete. 1943 m. liepą Icchokas Vitenbergas buvo suimtas. Bendražygiai, panaudoję ginklus, jį išlaisvino. Aš nedalyvavau, nes buvau jaunesnė narė. Gensas išplatino žinią pagrindžiui: jei jie neišduos Vitenbergo, visi 20 000 geto gyventojų bus sušaudyti. Vitenbergas atliko herojišką veiksmą – pats išėjo pasiduoti, prieš savo budelius. Buvo žiauriai kankintas gestape ir sušaudytas. Po to, pagrindžio vadovybė nusprendė palikti getą ir trauktis su žmonėmis į miškus. Keliaujant Baltarusijos link, buvo sučiupti, jų giminės gete buvo suimti ir išvežti į Panerius.

Gete man buvo padaryta nuotrauka lenkiškam pasui, bet jo taip ir negavau. Mūsų penkių žmonių grupė susitikdavo bibliotekoje. Rugsėjo 23 d. nuspręsta pasiūsti kelias merginas užmegzti ryšį su partizanų būriu. Atsisakyta siūsti žydų vaikus, turinčius būdingą semitišką išvaizdą. Kaplanas, Vitenbergo pavaduotojas, nurodė mums, kur eiti ir su kuo kalbėti. Nuėjau namo atsisveikinti su tėvais. Mama atidavė man viską, ką turėjo: virtų žirnių, plytelę šokolado, lūpdažį ir gražią mėlyną palaidinę. Turėjau eiti kartu su Doba Devetlof, kuriai buvo būdinga slaviška išvaizda. Laukėme signalo. Vakare mūsų ryšininkas pranešė, kad vienas vyras mus išleis pro mažus vartelius Vokiečių gatvėje. Atsisveikinau su šeima, mama ir sesuo verkė. Aš išlikau stipri, net nekilo mintis, kad tai gali būti paskutinis kartas, kai jas matau. Nors buvo vasara, apsivilkau žieminį paltą, nuo kurio buvo nuplėšta kailinė apykaklė, kailiai turėjo būti atiduoti vokiečiams, ir mes išėjome. Mus lydėjo Grigorijus Jašunskis, geto kultūros vadovas, jis ketino slėptis.

Prie vartų Grigorijus pasuko į kairę, o mes su Doba – į dešinę. Vokiečių gatvėje priėjo policininkas ir pasakė, kad eitume kita gatvės puse. Policininkai stovėjo kas dešimt metrų, o pro šalį važiuo sunkvežimiai su ginkluotais vokiečiais, vykstančiais į getą. Supratome, kad gete ruošiamasi kažkam baisiam.

Neatsimenu, kaip išėjome iš miesto ir pasiekėme mišką. Suvalgėme žirnius, kuriuos davė mama, paskui miške radome žemuogių. Argi ne stebuklas – žemuogės rugsėjį! Visą naktįėjome per mišką. Ryte pasiekėme kaimą, vadinamą Žvėrinčiumi, ir supratome, kad pasiklydome – šio kaimo neturėjo būti mūsų kelyje. Priėjome prie vienos moters ir pasakėme, kad einame pas tetą į Stari Matseli kaimą padėti kasti bulvių. Moteris davė pieno ir virtų bulvių, mesėjome toliau. Vakare atvykome į Žagarių kaimą. Tai buvo kaimas, esantis šalia mūsų tikslo. Kelios lietuvės, kasančios bulves, sušuko mums: „Žydės!“ Pamatėme kaime ginkluotų kareivių, bet ką gi daugiau galėjome daryti,ėjome toliau.

Vietinis vaikas pasiūlė mums prieglobstį. Gal jis suprato, kad ketiname prisijungti prie partizanų. Jis nuvedė mus į apleistą eigulio trobelę, kurioje nakvojome vieną naktį. Ryte jis atnešė butelį pieno ir pusę kepalą duonos. Priekyje buvo pelkės, todėlėjimui jis padarė mums lazdas. Sekėme vaikiną, jis palydėjo mus pro pelkes ir paliko, bet parodė kelią. Be aiškios priežasties mus staiga apėmė džiaugsmas. Pradėjome garsiai dainuoti sovietines dainas, kai staiga išgirdome: „Stok! Kas ten?“ Vietoje slaptažodžio pradėjome juoktis ir verkti, patyrėme isteriją. Tai buvo tolimas partizanų būrio patrulis, kurį netikėtai susitikome. Vienas sargybinis nuėjo pranešti apie mus, o kitas sargybinis pasiliko.

Tuo metu prie mūsų prisijungė Haja Šapiro, dar viena mergina iš geto. Ji pasakė, kad getas buvo likviduotas tą pačią naktį, kai mes išėjome. Mano draugai, kurie buvo su mama tuo metu, bet išgyveno, pasakojo, kad geto kaliniai buvo išvesti kažkur, po atviru dangumi. Pliaupė lietus, o mama vis kartojo: „Mes gyvi, bet kaip Fania ten lauke?“ Tą pačią dieną didelė pagrindžio grupė išėjo iš geto per kanalizaciją. Juos išvedė Samuelis Kaplinskis, dirbęs vandentiekio tarnyboje. Kaplanas, Asija Bik ir Hvoinikas, kurie taip pat turėjo išeiti iš geto, pasiklydo, buvo sugauti nacistų ir pakarti.

Partizanų būrys, kurį sutikome, buvo pavadintas Adomo Mickevičiaus vardu. Jo vadas susitiko su mumis ir uždavė keletą klausimų. Per apklausą šalia jo sėdėjo graži šviesiaplaukė moteris, panaši į lietuvę. Jis pasiūlė mums prisijungti prie būrio, bet moteris pasakė: „Aš neleisiu žydėms merginoms prisijungti prie jūsų būrio!“ Mane purtė iš skausmo – ar pabėgome iš geto tik tam, kad pakliūtume į

antisemitės rankas? Vėliau paaiškėjo, kad ši moteris, pavarde Glezer, pati buvo žydė ir tiesiog gailėjosi mūsų – nekaltų žydų merginų. Partizanų būryje vyravo neaiškos moralinės taisyklės ir ji rūpinosi mumis. Vis dėlto partizanai mus priėmė kaip seseris.

Buvau apmokyta šaudyti ir dėti minas. Neturėjau gerų batų, avėjau nudėvėtas aukštakulnes basutes. Mano kojos buvo mažos. Dalinio komisarė Borovskaja man atidavė sūnaus, kuris žuvo, batus. Mano pirmoji užduotis buvo nupjauti telegrafo stulpus, kad būtų sutrikdytas ryšys. Mes buvome trise: Chaimas Lazaras, Raška Markovič ir aš. Pasiklydome ir atsidūrėme mums nežinomame kaime. Naktį miegojome ant Chaimo palto, o jis labai pyko, kad jį sugadinome. Ryte supratau, kad tai buvo tas pats kaimas, kuriame vyras suteikė prieglobstį man ir Dobai. Nuo ten aš jau žinojau kelią ir vedžiau grupę. Draugai dėkojo man, o mane tai džiugino.

Vėliau prisijungėme prie Samuelio Kaplinskio grupės – tai buvo tie, kurie pabėgo per kanalizaciją. Sukūrėme didelį partizanų būrį „Už pergalę!“, vadovaujamą Kaplinskio. Šiame būryje sutikau savo tikrąją meilę. Mano būsimasis vyras Michailas Brantsovskis buvo kilęs iš Vilniaus. Jis gimė 1921 m. lapkričio 10 d. Pavardė Brantsovskis Vilniuje buvo gerai žinoma. Prieš karą vienas Brantsovskis turėjo popieriaus fabriką. Miške buvo sukrauta mediena fabrikui, o mūsų draugai juokaudavo: „Miša, mes sudeginame tavo medieną.“ Tačiau Michailas nebuvo susijęs su tuo turtingu žmogumi. Jo tėvas Maksas turėjo maisto parduotuvę.

Michailas buvo baigęs hebrajų gimnaziją. Prieš karą Michailo brolis, kurio vardo nebeatsimenu, išvyko aplankyti senelio į Lydą (dabar Baltarusija) ir ten žuvo. Michailas, jo tėvas ir mama buvo gete, bet mes ten niekada nesusitikome. Vienas žydas iš policijos kažkada įskundė Michailo tėvą, kai šis slėpėsi „malinoje“ (slėptuvėje). Michailo tėvas Maksas buvo išvežtas į Panerius. Michailo mama Dina liko gete. Michailas ir aš iškart pajutome artumą. Mus siejo bendra lemtis: laiminga, nerūpestinga vaikystė, kurią nutraukė karas ir getas. Abu nerimavome dėl artimųjų likimo nujausdami jų tragišką galą. Mūsų santykiai partizanų būryje buvo labai jaudinantys. Kai Miša ir aš pradėjome bendrauti, viena mano draugė įspėjo jį, kad manęs neįskaudintų.

Tapau grupės nare. Gavau šautuvą, o vėliau – ir automatinį ginklą. Tempdavausi jį su savimi ir dalyvaudavau karinėse užduotyse. Retai matydavau Dobą, kadangi ji atrodė kaip slavė, prisijungė prie žvalgybos grupės. Mes sprogdindavome traukinius, palikdavome sprogmenis priešo įrangoje. Mes šaudėme ir žudėme. Taip, aš žudžiau ir dariau tai be sąžinės graužaties. Žinojau, kad mano artimieji žuvo, ir kiekvienu šūviu keršijau už juos ir tūkstančius kitų. Michailas vadovavo grupei. Būryje buvo virėjai ir kiti žmonės, rūpinęsi buitimi. Kentėjome nuo vitaminų trūkumo. Kartą vienas draugas, grįžęs iš užduoties, atnešė man pusę citrinos, buvo labai gražu iš jo pusės. Michailas sirgo skorbuto ir nedalyvavo jokiose misijose. Kažkaip jam pavyko įveikti ligą. Aš sirgau stomatitu. Susidarė didelis pūlinys, karščiavau, bet visgi pasveikau.

Iš parašutų siuvome palaidines, dažėme jas svogūnų lukštais ir žolelėmis, kad naktį jos nešviestų. Michailas gavo man vaikiškus batus. Tam tikru metu buvau komjaunimo būrio sekretorė. 1943 m. gruodžio 24 d. išėjome į užduotį, turėjome susprogdinti tiltą. Mūsų grupę sudarė tik komjaunimo nariai, todėl misija buvo vadinama komjaunimo misija. Su mumis buvo vietinės popieriaus gamyklos vyriausiasis inžinierius lenkas. Tą dieną buvo katalikų Kalėdos, jo dukros atvyko aplankyti tėvo. Mane pakvietė į vakarėlį, ant stalo degė žvakės, negaliu apsaityti, ką jaučiau pirmą kartą po tiek metų sėdėdama prie šventinio stalo. Tai buvo labai reta proga. Mūsų gyvenimą sudarė griežta rutina, žeminės, laužai ir užduotys. 1944 m. liepos 13 d. išėjome į dar vieną misiją. Grįžę

sužinojome, kad būrys ruošiasi žygiuoti į Vilnių. Kai atvykome, mieste jau buvo sovietų kariuomenė. Vilnius buvo išvaduetas. Eidama pažįstamomis gatvėmis jaučiau ir džiaugsmą, ir skausmą. Žinojau, kad niekada nebepamatysiu tėčio, mamos ar sesers. Iš vietinių girdėjome, kad getas buvo likviduotas 1943 m. rugsėjo 23 – 24 d.

Vėliau sužinojau daugiau apie savo tėvų likimą. Mano tėvas žuvo koncentracijos stovykloje Klogoje, Estijoje, baigiantis karui. Tikslios datos nežinau, bet dar 1944 m. rudenį jis buvo šios stovyklos kalinių sąrašuose. Merginos, kurios buvo kartu su mano mama, mane surado – jas išvežė į Rygą. Vieną dieną visos moterys, vyresnės nei 35 metų, buvo išvežtos. Mano mažoji sesutė norėjo eiti kartu su mama, bet vokiečiai ją atstūmė, pasakydamas, kad ji per jauna. Pagal mano turimą informaciją, moterys buvo nuplukdytos į jūrą barža ir paskandintos. Mano vyro mama Dina Brantsovskaja žuvo kartu su mano mama. Mano sesuo dirbo verpimo fabrike Rygoje. Riva rašė eilėraščius, kitos mergaitės man pacitavo keletą eilučių. Ji rašė kažką panašaus į: „Stoviu prie staklių, audžiu diržus, ant kurių pakarsime nacistus“. Viskas, ką žinau, mano mažoji sesuo žuvo koncentracijos stovykloje, vienoje iš tų, kurias nacistai naikino prieš atvykstant sovietų kariuomenei.

Vilniuje beveik nebuvo likę žydų. Kai pamatydavau vyresnius žydus arba man jie atrodė seni, nes pati buvau labai jauna, norėdavosi atsiklaupyti ir pabučiuoti jų rankas. Prieidavau prie jų pasikalbėti ir sužinoti, kur jie buvo karo metu. Tai, kas nutiko mūsų artimiesiems, dar labiau sustiprino mano ryšį su Michailu. 1944 m. liepos 22 d. mes faktiškai tapome vyru ir žmona, pradėjome gyventi kartu, o rugpjūčio 17 d. susituokėme. Neturėjome pasų, mūsų santuoka buvo įrašyta į partizanų asmens kortelės; neseniai atidarytas civilinės metrikacijos biuras užregistravo mūsų santuoką.

Visas būrys šventė mūsų vestuves. Visi partizanų būriai buvo apgyvendinti vasarnamiuose Vilniuje. Mūsų grupei teko didelis namas Anglų gatvėje. Vėliau gavome didelį butą Pylimo gatvėje. Mes su vyru turėjome ten didelį kambarį, miegojome ant čiužinių, ant grindų. Vakarais leisdavome su būriu, dalinomės maistu. Mus svaigino pergalė, jaunystė ir meilė.

Sovietų valdžiai reikėjo specialistų ekonomikos atkūrimui. Buvome pakviesti į Komjaunimo centrinį komitetą, mūsų klausė, kur dirbome prieš karą. Mano vyras buvo batų fabriko darbininkas, jam buvo pasiūlytas direktoriaus postas. Jis atsisakė tokio aukšto posto ir tapo techniniu vadovu. Mano draugė, buvusi vos pirmakursė Ekonomikos fakultete, paskirta planavimo skyriaus vedėja. Kadangi mokėjau rusų kalbą, buvau išsiųsta dirbti ministerijos sekretore. Iš pradžių visi ministrai sėdėjo viename kabinete. Vėliau ministrui, kuriam dirbau, paskirtas atskiras kabinetas. Į darbą atsinešdavau savo šautuvą ir pastatydavau kampe. Ministras juokaudavo: „Vieną dieną mane nušausi!“ Materialinis turtas mums nerūpėjo – tai atrodė nereikšminga, palyginus su pergale ir laisve. Tačiau reikėjo iš naujo mokytis gyventi taikiai. Kiek vėliau mums buvo įsakyta atiduoti ginklus. 1945 m. vasarą su Michailu buvome Lietuvos delegacijos sudėtyje Raudonojoje aikštėje Maskvoje, Pergalės parade. Tai buvo neužmiršamos akimirkos. Mano vyrui ir dar penkiems asmenims buvo įteiktas I laipsnio „Didžiojo Tėvynės karo partizano“ 37 medalis – jie buvo vieni pirmųjų tarp apdovanotųjų.

Gyvenimas pamažu gerėjo. 1944 m. Vilnius buvo kelis kartus bombarduojamas, bet tai nebuvo taip baisu. Man buvo pasiūlytas mokytojos darbas, bet norėjau mokytis tik žydų vaikus – o jų Vilniuje buvo labai mažai. 1945 m. baigiau statistikos technikumą. 1945 m. balandį pradėjau dirbti statistikos analitike Lietuvos centrinėje statistikos valdyboje. Dirbau ten iki pensijos. Buvau

paaukštinta, tapau personalo skyriaus vadove, vėliau – registracijos skyriaus vedėja.

1945 m. fabrike, kuriame dirbo mano vyras, kilo gaisras. Labai nerimavome, kad vyrui gali grėsti nemalonumai. Daugelis žmonių buvo suimti už tariamą sabotažą ar aplaidumą. Laimei, tyrėjas iš NKVD38, kuriam buvo pavesta byla, pasirodė esąs padorus žmogus. Jis žinojo, kad mano vyras nekaltas. Po to vyras pradėjo dirbti Lietuvos pramonės tarybos skyriaus vadovu, vėliau – Lietuvos valstybinio planavimo komiteto skyriaus vedėju, kur dirbo 25 metus. Jis neakivaizdiniu būdu baigė Maskvos Inžinerijos ir ekonomikos institutą. Vadovaudamiesi savo įsitikinimais, sąmoningai įstojome į Komunistų partiją.

Pokaris

Mes nesilaikėme žydiškų tradicijų, tačiau tarpusavyje kalbėjome jidiš kalba. Netrukus po karo Vilniuje vėl atsiradė sinagoga. Lankydavomės joje, bet ne maldai – tai buvo tarsi žydų centras, kuriame išgyvenusieji ieškojo žinių apie savo šeimas. Per sinagogą suradau savo draugę. Ji gyvena Izraelyje, Haifoje. Beveik iš karto po Vilniaus išvadavimo gavau laišką iš tetos Niusios, mano dėdės Meiškės žmonos. Labai apsidžiaugiau sužinojusi, kad ji liko gyva. Lankiausi pas ją Maskvoje. Kartą komjaunimo susitikime sutikau keletą merginų iš Tauragės. Užsiminiau, kad ten prieš karą gyveno mano dėdė Šimonas – vienintelis mamos brolis, kuriam pavyko evakuotis. Pasirodė, kad jis išgyveno. Aplankė mus kartu su savo dukra Šulamit – vienintele dukra, kuri taip pat išgyveno. Šimonas su dukra atvyko į Vilnių atsiveikinti. Jis negalėjo gyventi mieste, kuriame neteko žmonos ir keturių dukterų, todėl išvyko į Izraelį.

Žinojau, kad turiu giminaičių Izraelyje. Mano mamos tėvai, jos brolis ir sesuo buvo išvykę ten dar prieš karą. 1939 m. iš Baltarusijos jiems parašiau ir gavau atsakymą, bet po karo buvo nerekomenduojama bandyti palaikyti ryšius. Sovietų valdžia nepasitikėjo žmonėmis, kurie turėjo giminaičių užsienyje39. Tokie žmonės galėjo netekti darbo ar partijos nario pažymėjimo. Be to, tuo metu prasidėjo žydų persekiojimai ir kampanija prieš kosmopolitizmą40. Mūsų tai tiesiogiai nepalietė – nuoširdžiai tikėjome propaganda.

Gavome du kambarius keturių kambarių bute. Butas buvo padalintas į dvi dalis (vadinamosios „komunalinės“ sąlygos41). Mes gavome virtuvę ir du kambarius, o mūsų kaimynai – du kambarius ir vonią. Mūsų vonia buvo virtuvėje – pakabinome užuolaidą, kad ją atskirtume nuo likusios virtuvės dalies. Kaimynai buvo lietuvių šeima, mes susidraugavome. 1950 m. šiame bute gimė mūsų pirmoji dukra Vita (Safian, g. Brantsovskaja). Šis vardas lotyniškai reiškia „gyvybę“ – tai, ką mes su vyru branginame labiausiai ir už ką sumokėjome labai didelę kainą. 1956 m. gavome atskirą butą Gorkio (dabar Didžioji) gatvėje. Tai buvo vienas iš pirmųjų namų Vilniuje su centriniu šildymu. Pirmaisiais metais buvo labai šalta. 1958 m. gimė antroji mūsų dukra. Pavadinome ją Dina – mano vyro mamos garbei. Vaikai lankė lopšelį ir vaikų darželį. Neturėjome nei vienos močiutės, kuri būtų padėjusi auginti vaikus.

Mano vyras užėmė oficialias pareigas ir gerai uždirbo, bet mano atlyginimas buvo gana kuklus. Vyras kasmet galėdavo nemokamai vykti į poilsio namus. Aš per profesinę sąjungą nusipirkdavau kelialapį ir vykdavau kartu su juo (į poilsio namus Sovietų Sąjungoje42). Dažniausiai ilsėdavomės Palangoje, o kartą buvau su juo Kaukaze – bet man ten buvo per karšta.

Savo vaikus auklėjome, kad būtų darbštūs ir kuklūs. Atsimenu vieną atvejį. Vyras turėjo tarnybinių automobilį, kuris veždavo jį į darbą. Mes niekada neturėjome nei nuosavo automobilio, nei sodo

namelio. Vieną rytą naujasis vairuotojas atvažiuo paimti vyro į darbą ir kartu nuvežti dukrą į darželį. Bet vyras atsisakė važiuoti, pasakė, kad į darbą eis pėsčiomis. Dukra labai nusiminė, nes diena buvo šalta ir nemaloni. Vyras liepė vairuotojui grįžti į biurą.

1947 m. visi buvę Lenkijos piliečiai galėjo grįžti į Lenkiją. Mes taip pat turėjome tokią galimybę, bet tikėjome savo šalimi – Sovietų Sąjunga, socializmu, taika ir teisingumu. Kita proga pasitaikė 1957 m. Tuo metu mūsų įsitikinimai jau nebuvo tokie tvirti. Išgyvenome valstybės antisemitizmo laikotarpį, vadinamą „gydytojų sąmokslu“⁴³ – tai buvo baisūs metai. Mano vyrą iškviėtė į partijos komitetą, kur jam buvo pasiūlyta išvykti į provinciją ir ten kurti lenkų laikraštį. Kai vyras atsisakė sakydamas, kad tai ne jo sritis – su juo buvo grubiai kalbėta, net užsiminta, kad jis, būdamas žydas, „kažkaip įtartinais išgyveno karą“, tačiau tolesnių pasekmių nebuvo.

1956 m. XX partijos suvažiavime⁴⁴ paskelbtas Stalino asmenybės kulto pasmerkimas įkvėpė vilties. Atsimenu, kaip mūsų draugas Kovalskis, siuvėjas, praleido visą naktį su mumis įtikinėdamas, kad turime išvykti iš šios šalies. Mes pasilikome – ir jis taip pat. Niekada rimtai nesvarstėme apie emigraciją. Net ir vėlesnės masinės emigracijos bangos metu aštuntajame dešimtmetyje neketinome išvykti. Mums niekada nerūpėjo galimi nemalonumai dėl to, kad bendravome su draugais, kurie išvyko į kitas šalis. Jie paskutines savo dienas praleisdavo su mumis, o mes juos palydėdavome į traukinių stotį. Vilnius – arčiau Europos nei Maskva, todėl čia nebuvo tokių atvejų, kaip pašalinimas iš partijos dėl tariamai antisovietinio elgesio.

Mano vyras dirbo iki paskutiniųjų savo gyvenimo dienų. 1985 m., per medicininę apžiūrą prieš kelionę į kurortą, jam diagnozuotas vėžys. Jis buvo operuotas, gydytojai sakė, kad viskas bus gerai, nors iš tikrųjų vėžys buvo išplitęs visame kūne. 1985 m. gegužės 20 d. jis buvo paguldytas į ligoninę, skirtą aukščiausiems valstybės pareigūnams, ten praleido septynis mėnesius. Vyras mirė 1985 m. gruodį, palaidotas miesto karių kapinėse. Į laidotuves atvyko mūsų kovos draugai ir jo kolegos iš įvairių miestų. Prie karsto kelias valandas buvo sakomos kalbos. Aš netekau mylimo vyro ir geriausio draugo.

Darbas ir vaikai padėjo man išgyventi. 1990 m. išėjau į pensiją. Mano dukros gyvena gerai: abi baigė mokyklą aukso medaliais. Abi baigė Vilniaus universitetą, Vita apsigynė disertaciją Maskvoje. Ji dirba Socialinės apsaugos ir darbo ministerijoje. Jos vyras Michailas Safianas, žydas iš Minsko, yra matematikas. Vitos dukra Ana, gimusi 1975 m., dirba Norvegijos – Lietuvos įmonėje, ištėkėjo už lietuvių. Anos sūnus Simonas yra mano proanūkis, jam liepos mėnesį sukaks ketveri metai.

Dina, mano jaunesnioji dukra, ištėkėjo už Boriso Baverio, žydo iš Vilniaus. 1990 m. ji, vyras ir jų sūnūs Maksimas (gimęs 1982 m.) ir Benjaminas (gimęs 1984 m.) išvyko į Haifą, Izraelį. Jiems ten sekasi labai gerai, turi gerus darbus. Izraelyje Dina pagimdė dar du vaikus: Michailą, pavadintą mano vyro garbei, kuris gimė 1994 m., ir Sapi – 2001 m.

Dažnai lankausi Izraelyje. 1989 m. mane surado mamos giminės, jie pakvietė mane ir vyresniąją dukrą į svečius. Ten sutikau savo pusseseres ir pusbrolius. Draugai mane kvietė ir į Kanadą, JAV, lankiausi ir ten. Gyvenu prasmingą gyvenimą ir todėl, kad esu įsitraukusi į žydų bendruomenės gyvenimą Lietuvoje. Nesu religinga, bet džiaugiuosi, kad yra nuostabi žydų bendruomenė ir Hesedas⁴⁵ – organizacija, besirūpinanti seneliais Lietuvoje. Esu savanorė buvusių geto kalinių skyriuje. Taip pat dalyvauju viešojoje veikloje kaip buvusi geto kalinė. Susitinku su vaikais vietinėje žydų mokykloje – Vilniuje veikia valstybinė žydų mokykla, – kalbu renginiuose, atminimo dienose. Lankausi Paneriuose, kur buvo žudomi Lietuvos žydai. Su kitais Holokaustą išgyvenusiais žmonėmis

visada kalbu jidiš kalba – tai mano gimtoji kalba.

Nesigailiu, kad su vyru pragyvenome Lietuvoje. Nors laikui bėgant vis labiau supratome sovietinės valdžios veidmainystę, vis tiek buvome ištikimi jos tarnai. Džiaugiuosi, kad Lietuva tapo nepriklausoma⁴⁶. Tai skatina tiek lietuvių, tiek žydų tautų augimą / raidą. Kasmėt, gegužės 9-ąją, Pergalės dieną,⁴⁷ kalbu miesto susirinkime. 45-ųjų pergalės metinių proga (1990 m.) kalbėjau Izraelio Knesete (Izraelio parlamente), kur buvau pakviesta kartu su kitais Antrojo pasaulinio karo veteranais, buvusiais geto kaliniais ir partizanais.

Žodynėlis

1. Vilniaus (atgavimas) prijungimas prie Lietuvos

Anksčiau Rusijai priklausęs daugiatautis Vilnius (Wilno), tarpukariu priklausė Lenkijai, o Lietuvos sostinė buvo Kaunas. Pagal slaptą Molotovo–Ribentropo pakto (1939 m. rugpjūčio 23 d.) punktą Sovietų kariuomenė užėmė Rytų Lenkiją (1939 m. rugsėjis), o vėliau ir tris Baltijos valstybes (Lietuvą, Latviją, Estiją, 1940 m. birželį). Didžioji dalis rytų Lenkijos teritorijų atiteko sovietams, prijungtos prie sovietų zonoje esančioms Ukrainai ir Baltarusijai, o Vilnius buvo perduotas Lietuvai kaip sostinė. Nors 1939 m. sovietų buvo primesta Savitarpio pagalbos sutartis, vėliau lėmusi ir nepriklausomybės praradimą, tačiau lietuviams labai buvo svarbus Vilniaus grąžinimas, svarbus daugeliui lietuvių.

2. Bundas

Bundas – tai sutrumpintas pagrindinės žydų darbininkų sąjungos Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje pavadinimas (jidiš kalba reiškia „sąjungą“). Bundas buvo socialdemokratinė organizacija, atstovaujanti carinės Rusijos imperijos vakarinių sričių žydų meistrų interesus. Vilniuje Bundas įkurtas 1897 m., po kelių metų - 1906 m. prisijungė prie autonominės Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos frakcijos ir pasisakė už menševizmą. Po 1917 m. bolševikų revoliucijos Rusijoje organizacija susiskaldė: viena partijos dalis buvo prieš sovietų valdžią, o kita palaikė Rusijos bolševikų partiją. 1921 m. Bundas įsiliejo į Sovietų Sąjungą, tačiau tęsė veiklą kitose šalyse.

3 Antrasis pasaulinis karas

1941 m. birželio 22 d., 5 val. ryto, nacistinė Vokietija be karo paskelbimo užpuolė Sovietų Sąjungą – tai laikoma Antrojo pasaulinio karo (Sovietų Sąjungoje ir tuo pačiu sovietinėje Lietuvoje) pradžia. Vokiečių puolimas (operacija „Barbarosa“) vos nesugriovė Sovietų Sąjungos. Sovietų kariuomenė nebuvo pasirengusi, sunaikinti ištisi kariniai daliniai ir didžiuliai ginklų kiekiai. Iki 1941 m. lapkričio vokiečiai užėmė Ukrainą, apsupto Leningradą ir grasino Maskvai. Antrasis pasaulinis karas Sovietų Sąjungai baigėsi 1945 m. gegužės 9 d.

4 Judenratas

Judenratai – tai žydų tarybos (žydų valdžios institucijos), kurias vokiečiai paskyrė okupuotose teritorijose, kad jos vykdytų nacių įsakymus žydų bendruomenėse. Po getų įsteigimo Judenratai privalėjo kontroliuoti visas veiklas: policiją, maisto paskirstymą, sveikatos apsaugą, švietimą ir t. t. Vokiečiai taip pat įpareigojo Judenrato narius atrinkti žmones į darbo ir mirties stovyklas. Judenratų

veikla vertinama prieštarai – vieni juos kaltino išdavyste, kiti – bandymu išgelbėti žmones.

5 Paneriai

Miškas netoli Vilniaus, kuriame buvo nužudyta dauguma Vilniaus žydų. Žudymus vykdė SS (SS - Schutzstaffeln), Vokietijos nacių partijos ginkluoti elitiniai daliniai), vokiečių policija ir lietuvių kolaborantai. Nuo 1941 m. rugsėjo iki spalio Paneriuose nužudyta daugiau kaip 12 000 žydų. Iš viso Paneriuose nužudyta 70 000 – 100 000 žmonių, daugiausia žydų.

6 Vilniaus getas

95 proc. iš maždaug 220 000 Lietuvos žydų (200 000 žmonių) buvo nužudyti nacių okupacijos metais; jokia kita bendruomenė Antrojo pasaulinio karo metu nebuvo taip stipriai sunaikinta. 1941 m. birželio 26 d. Vilnių okupavo vokiečiai; vėliau mieste įkurti du getai, juos skyrė Vokiečių gatvė, buvusi už abiejų getų ribų. Rugsėjo 6 d. visi Vilniaus žydai buvo suvaryti į getus, iš pradžių atsitiktinai paskirstyti į 1-ąją arba 2-ąją getą. Rugsėjį juos nuolat žudė „Einsatzkomandos“ daliniai (Einsatzgruppen - operatyvinės grupės – SS sukarinti būriai, suburti tam tikroms užduotims, įskaitant žmonių žudymą. Antrojo pasaulinio karo metu žudė žydus, čigonus, Lenkijos inteligentiją, Sovietų Sąjungos komunistus ir kitus. Tai pirmi nacių daliniai, kryptingai vykdę žydų išžudymą). Vėliau amatininkai kartu su savo šeimomis buvo perkelti į 1-ąją getą, o visi kiti – į 2-ąją. Per vadinamąją „Jom Kipur akciją“ spalio 1 d. nužudyta 3 000 žydų. Per tris papildomas akcijas, spalį likviduotas visas 2-asis getas, vėliau dar 9 000 buvo nužudyti. 1941 m. pabaigoje oficialus geto gyventojų skaičius siekė 12 000 žmonių (dar dalis nelegaliai, apie 8 000 pasislėpusių slėptuvėse). 1943 m. rugpjūtį daugiau kaip 7 000 žmonių buvo išsiųsti į įvairias darbo stovyklas, esančias Lietuvoje ir Estijoje. Vilniaus getas likviduotas 1943 m. rugsėjo 23–24 d. vadovaujant Brunui Kitteliui. Rūdninkų aikštėje vyko atranka: darbingi žmonės išsiųsti į koncentracijos stovyklas Latvijoje ir Estijoje, o likusieji – į įvairias mirties stovyklas Lenkijoje. 1943 m. rugsėjo 25 d. Vilniuje oficialiai buvo likę tik 2 000 žydų mažose darbo stovyklose, dar daugiau nei 1 000 slapstėsi už geto ribų, bet buvo nuolat susekami. Tie, kuriems buvo leista gyventi, toliau dirbo „Kailio“ ir HKP fabrikuose iki 1944 m. birželio 2 d., kai 1 800 jų buvo sušaudyti, o mažiau nei 200 pasislėpusių sulaukė sovietų kariuomenės įžengimo į Vilnių 1944 m. liepos 13 d.

Šaltinis: <http://www.deathcamps.org/occupation/vilnius%20ghetto.html>

7 Abraomas Suckeveris (1913 - 2010)

Poetas, rašęs jidiš kalba, gimė Vilniaus krašte, priklausė menininkų sambūriui „Jung Wilne“ ir buvo žymiausias jo narys. Literatūrinę veiklą pradėjo 1933 metais. Per Antrąjį pasaulinį karą buvo Vilniaus gete, tačiau pabėgo iš geto ir prisijungė prie pogrindžio armijos. Vėliau persikėlė į Sovietų Sąjungą, bet 1946 m. grįžo į sovietų Lietuvą. 1946 m. kaip liudininkas dalyvavo Niurnbergo procese. Nuo 1947 m. gyveno Izraelyje, išleido keletą poezijos rinkinių, tarp jų „Di Festung“ („Tvirtovė“), „Yidishe Gas“ („Žydų gatvė“) ir „In Fayer Vogn“ („Liepsnojančiame vežime“).

8 Sovietų / Rusijos mokslo daktarų laipsniai

Universitetinių studijų aspirantūra Sovietų Sąjungoje (aspirantūra, medicinos studentams – ordinatūra) paprastai trukdavo apie 3 metus ir baigdavosi disertacijos gynimu. Studentams, kurie

sėkmingai išlaikydavo egzaminus ir apgindavo disertaciją, buvo suteikiamas mokslų kandidato laipsnis. Jei žmogus norėdavo tęsti mokslinį darbą, kitas žingsnis buvo doktorantūra. Norint gauti daktaro laipsnį, reikėjo dirbti akademinėje srityje, nuolat publikuoti straipsnius ir parašyti originalią disertaciją.

9 Birobidžanas

Iškurtas 1928 m. siekiant suteikti sovietų žydams teritoriją ir padidinti apgyvendinimą prie pažeidžiamų (nutolusių, mažiau saugomų) sovietų Tolimųjų Rytų sienų. 1934 m. teritorijai suteiktas autonominės srities statusas. Veikiant efektyviai propagandos kampanijai ir dėl bado Rytuose, nuo 1920-ųjų pabaigos iki 1930-ųjų pradžios į šį kraštą persikėlė apie 41 000 sovietų žydų. Tačiau iki 1938 m. dėl atšiaurių sąlygų jau buvo pasitraukę apie 28 000 žydų. Iki 1940-ųjų čia veikė žydų mokyklos, sinagogos, bet po Antrojo pasaulinio karo atsinaujinus religiniam persekiojimui jos uždarytos. Sovietų valdžia planavo iki 1950-ųjų vidurio priverstinai perkelti visus žydus į Birobidžaną, bet 1953 m. mirus Stalinui, šis perkėlimas atšauktas. Nepaisant kai kurių išlikusių jidiš kultūros ženklų, pavyzdžiui, jidiš kalba leidžiamo laikraščio, žydų kultūrinė veikla šiame regione smarkiai sumenko po Stalino antikosmopolitinės kampanijos bei po 1970-aisiais sušvelnintų žydų emigracijos ribojimų. Šiandien žydai sudaro mažiau nei 2 proc. regiono gyventojų.

10 Invazija į Lenkiją

Vokietijos puolimas prieš Lenkiją 1939 m. rugsėjo 1 d. vakaruose laikomas Antrojo pasaulinio karo pradžia. Užėmęs Austriją ir Čekoslovakijos Bohemijos bei Moravijos dalis, Hitleris tikėjosi be kovos užimti ir Lenkiją, neprovokuodamas karui Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos. Kad užkirstų kelią galimam Sovietų Sąjungos įsikišimui puolant Lenkiją, Hitleris su Sovietų Sąjunga pasirašė Molotovo–Ribentropo paktą. 1939 m. rugsėjo 1-osios rytą vokiečių kariuomenė įsiveržė į Lenkiją. Oro atakos buvo tokios staigios, kad didžioji dalis Lenkijos oro pajėgų buvo sunaikinta dar ant žemės. Siekdami sutrukdyti mobilizacijai, vokiečiai bombardavo tiltus ir kelius, o iš oro kulkosvaidžiais apšaudė ne tik žygiuojančius karius, bet ir civilius. Tą pačią dieną Didžioji Britanija ir Prancūzija pateikė Hitleriui ultimatumą – atitraukti kariuomenę iš Lenkijos arba abi valstybės paskelbs karą. Rugsėjo 3 d., Vokietijai veržiantis į Lenkijos teritoriją, Didžioji Britanija ir Prancūzija paskelbė Vokietijai karą.

11 Adomas Mickevičius (1798 - 1855)

Lenkų ir lietuvių rašytojas, dažnai laikomas didžiuoju Lenkijos poetu. Studijų metais 1823 m. buvo suimtas caro policijos už nacionalistinę veiklą. 1829 m. jam pavyko emigruoti į Prancūziją, kur dirbo literatūros profesoriumi įvairiuose universitetuose. 1848 m. revoliucijos Prancūzijoje ir Krymo karo metu jis bandė organizuoti legionus Lenkijos labui. Mickevičiaus poezija suteikė lenkų literatūrai tarptautinį prestižą. Jo galinga lyrika išreiškė romantišką požiūrį į sielą ir gyvenimo paslaptis panaudojant lenkų liaudies motyvus.

12 Nikita Chruščiovas (1894 - 1971)

Sovietų Sąjungos komunistų lyderis, po Stalino mirties, 1953 m., tapo SSRS Komunistų partijos centro komiteto pirmuoju sekretoriumi, faktiškai – partijos vadovu. 1956 m. per XX partijos suvažiavimą N. Chruščiovas žengė precedento neturintį žingsnį – pasmerkė Staliną ir jo valdžios

metodus. 1964 m. spalį pašalintas iš Centro komiteto pirmojo sekretoriaus ir partijos vadovo pareigų, 1966 m. išbrauktas iš partijos Centro komiteto narių sąrašo.

13 Lietuvos nepriklausomybė

Nuo XVIII a. priklausiusi carinės Rusijos imperijai Lietuva nepriklausomybę atgavo po Pirmojo pasaulinio karo (1918 m.) žlugus dviem galingiems kaimynams: Rusijai ir Vokietijai. Nors Lietuva sėkmingai atlaikė Sovietų Rusijos puolimus, 1920 m. prarado daugiatautį ir daugiakultūrį Vilniaus miestą (Wilno, Vilnius), į kurį pretendavo Lenkija. Dėl šio ginčo valstybės liko karo padėtyje iki 1927 m. 1923 m. Lietuva sėkmingai užėmė iki tol nuo 1919 m. prancūzų administruotą Klaipėdos kraštą ir uostą. Lietuvos Respublika išliko nepriklausoma iki sovietinės okupacijos 1940 m. birželio 15 d.

14 Gediminas (1275 - 1341)

Lietuvos didysis kunigaikštis, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės ir Vilniaus miesto įkūrėjas.

15 1917 m

Rusijos revoliucija: Revoliucija, kai Rusijos imperijoje nuverstas carinis režimas ir, vadovaujant Leninui, pakeistas bolševikų valdžia. Revoliucija vyko dviem etapais: pirmasis etapas – Vasario revoliucija kilo dėl maisto ir kuro trūkumo Pirmojo pasaulinio karo metais, caras atsisakė sosto, o valdžią perėmė laikinoji vyriausybė; antrasis etapas – Spalio revoliucija, įvykdyta bolševikų lyderio Lenino, valdžią užgrobė bolševikai.

16 Boleševikai

Lenino vadovaujamo judėjimo nariai. Pavadinimas „bolševikas“ kilo 1903 m. ir reiškė grupę, kuri po rinkimų į pagrindinius Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (RSDDP) organus save laikė dauguma (rus. „bolšinstvo“) partijoje. Savo priešininkus jie pavadino mažuma (rus. „menšinstvo“ – menševikai). Iki 1906 m. abi grupės sudarė vieną partiją. Bolševikai pirmą kartą įgijo populiarumą ir visuomenės paramą 1905–1907 m. revoliucijos metu. Per 1917 m. Vasario revoliuciją bolševikai iš pradžių buvo menševikų ir SR („sotsialrevoliucionieriai“, socialistai revoliucionieriai) delegatų, kurie kontroliavo sovietus (tarybas), opozicijoje. Leninui sugrįžus iš emigracijos (balandžio 16 d.) jie paskelbė veiksmų programą (Balandžio tezės) su šūkiu „Visa valdžia – sovietams“, pradėjo sovietų bolševizaciją ir proletarinės revoliucijos rengimą. Agitacija vyko plačiai, ypač kariuomenėje. Bolševikai pradėjo kurti savo ginkluotas pajėgas – Raudonąją gvardiją. Nuvertę Laikinąją vyriausybę, jie, remiami II sovietų suvažiavimo (Spalio revoliucija), sudarė vyriausybę, į kurią įtraukė kai kuriuos kairiuosius socialistus revoliucionierius siekdami užsitikrinti valstiečių paramą. 1952 m. bolševikų partija buvo pervadinta į Tarybų Sąjungos Komunistų partiją („Tarybų Sąjungą“ – dabar vadinama „Sovietų Sąjunga“).

17 Įprastas vardas

Rusifikuoti arba rusiški vardai, kuriuos žydai vartojo kasdieniame gyvenime ir kurie buvo įtraukiami į oficialius dokumentus. Vardų rusifikavimas buvo viena iš Rusijos žydų asimiliacijos apraiškų XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Kartais buvo rusifikuojama tik žydų vardų rašyba ir tarimas (pvz., Isaakas vietoje Yitskhak; Borisas vietoje Boruch), kitais atvejais tradiciniai žydų vardai buvo

pakeičiami panašiai skambančiais rusiškais vardais (pvz., Eugenija vietoje Ghita; Jurijus vietoje Juda). Sustiprėjus valstybiniam antisemitizmui Sovietų Sąjungoje XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje dauguma žydų tėvų nustojo duoti vaikams tradicinius žydų vardus, kad išvengtų diskriminacijos.

18 Antanas Smetona (1874 - 1944)

Lietuvos politikas, Lietuvos Respublikos prezidentas. Teisininkas, jis buvo autonomijos judėjimo lyderis, kai Lietuva priklausė Rusijos imperijai. Laikinas Lietuvos prezidentas 1919–1920 m., o 1926 m. išrinktas prezidentu. 1929 m. privertė ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą atsistatydinti ir įtvirtino diktatūrą (autoritarinį režimą). Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą (1940 m. birželio 15 d.), Smetona pabėgo į Vokietiją, 1941 m. pasitraukė į Jungtines Amerikos Valstijas.

19 Cimesas

Troškiny, dažniausiai gaminamas iš morkų, pastarnokų arba slyvų su bulvėmis.

20 Karaimai

Žydų religinė schizmatinė sekta, susikūrusi Persijoje VIII a. Karaimai atmeta Žodinį įstatymą, Talmudą ir pripažįsta tik Torą, tačiau yra sukūrę savo komentarus. Rusijoje karaimai iš pradžių turėjo tokias pačias teises ir patyrė tą patį persekiojimą kaip ir žydai, tačiau nuo XVIII a. jiems suteikta teisė pirkti žemę. Nacių okupacijos metu nepersekioti, nes nelaikyti žydų bendruomenės dalimi.

21 Chasidas

Chasidizmo – žydų mistinio judėjimo – pasekėjas. Šis judėjimas susikūrė XVIII a., kaip reakcija į Talmudo mokymą. Anot chasidų, Dievo buvimas yra visur žmogaus aplinkoje, Dievui reikia tarnauti kiekvienu veiksmu ir žodžiu. Judėjimas teikė dvasinę viltį ir stiprino paprastus žmones. Iki Antrojo pasaulinio karo Rytų Europoje veikė daug chasidizmo krypčių ir mokyklų, sekusių garsių mokslininkų bei mąstytojų mokymais. Dauguma turėjo savo papročius, ritualus ir gyvenimo būdą. Šiandien didelės chasidų bendruomenės gyvuoja Niujorke, Londone, Izraelyje ir Antverpene.

22 Oskaras Šindleris (1908 - 1974)

Vienas iš „Pasaulio tautų teisuolių“, kuris nacių okupacijos metu išgelbėjo daugiau nei 1200 Lenkijos žydų. Šindleris gimė Zvitave, Sudetų krašte, Čekoslovakijoje. Po Sudetų krašto aneksijos Vokietijai tarnavo admirolo Kanario kontržvalgybos tarnyboje. Kai naciai okupavo Lenkiją, jis paliko tarnybą ir įkūrė fabriką Krokovoje, kuris vėliau paverstas ginklų gamykla. O. Šindleris šią gamyklą naudojo kaip priemonę išgelbėti žydus iš koncentracijos stovyklų. Jis pasirūpino, kad jo darbuotojai ir trijų kaimyninių fabriků žydai, kuriems grėsė deportacija, būtų įtraukti į „būtinųjų darbui kalinių“ sąrašus. Jam dažnai tekdavo papirkinėti SS ir kitus pareigūnus, kad šie užmerktų akis. Po karo Šindleris emigravo į Argentiną, nusipirko ūkį, tačiau 1956 m. grįžo į Frankfurtą. 1962 m. Izraelis O. Šindleriui suteikė „Pasaulio tautų teisuolio“ vardą; 1967 m. Londone apdovanotas Tarptautinės Buberio draugijos taikos premija; 1968 m. Vakarų Vokietijos vyriausybė suteikė aukščiausią civilinį ordiną – „Verdienstkreuz Ersten Ranges“ ir nedidelę pensiją. O. Šindleris, katalikas, mirė

Hildesheime, pagal paskutinį norą palaidotas Jeruzalėje, Lotynų kapinėse, Siono kalne.

23 Kauno getas

1941 m. birželio 24 d. vokiečiai užėmė Kauną. Mieste įkurti du getai: Mažasis ir Didysis, į juos suvaryta 48 000 žydų. Per du su puse mėnesio Mažasis getas likviduotas, o per „Didžiąją akciją“ (Grossaktion) spalio 28–29 d. nužudyta tūkstančiai išgyvenusiųjų, tarp jų ir vaikai. Likusieji 17 412 žmonių iš Didžiojo geto mobilizuoti darbams. 1944 m. kovo 27 – 28 d. dar 18 000 nužudyti, o liepą, prieš Sovietų armijai užimant miestą, dar 4 000 išvežta į įvairias koncentracijos stovyklas. Iš viso Kauno gete žuvo 35 000 žmonių.

24 Klogos koncentracijos stovykla

Vaivaros koncentracijos stovyklos Estijoje filialas, įkurtas 1943 m., viena iš didžiausių koncentracijos stovyklų šalyje. Dauguma kalinių atvyko iš Vilniaus geto; jie dirbo itin sunkiomis sąlygomis. Klogos koncentracijos stovykloje buvo laikoma nuo 3000 iki 5000 žmonių. 1944 m. pavasarį, prieš Sovietų armijos puolimą, stovykla likviduota kartu su visais jos kaliniais.

25 Baltijos valstybių (Estijos, Latvijos ir Lietuvos) okupacija

Nors Molotovo – Ribentropo pakte iš pradžių sovietų įtakos sferai Rytų Europoje priskirtos tik Latvija ir Estija, pagal papildomą protokolą, pasirašytą 1939 m. rugsėjo 28 d., didžioji dalis Lietuvos taip pat perduota sovietams. Trys valstybės su Sovietų Sąjunga buvo priverstos pasirašyti „Gynybos ir savitarpio pagalbos paktą“, leidžiantį dislokuoti sovietų kariuomenę jų teritorijoje. 1940 m. birželio viduryje Maskva pateikė ultimatumą reikalaudama pakeisti vyriausybės ir įvykdė Baltijos valstybių okupaciją. Visos trys šalys inkorporuotos į Sovietų Sąjungą kaip Estijos, Latvijos ir Lietuvos sovietinės respublikos.

26 Sempo Sugihara (1900 -1986)

Japonijos diplomatas, išgelbėjęs daugiau nei 3 000 žydų gyvybių. 1939 m. pradėjo dirbti Japonijos vicekonsulu Lietuvoje, Kaune, buvo atsakingas už kelionės dokumentų ir komercinių sutarčių tvarkymą. Jis padėjo olandų ješivos studentams išvykti iš Vokietijos okupuotos Lietuvos per Sovietų Sąjungą ir Japoniją į olandų valdomą Kiurasao salą. Vėliau į ją kreipėsi ir kiti žydai prašydami Japonijos vizų. Nepakludamas tiesioginiams savo valdžios (Japonijos) įsakymams, Sugihara, vadovaudamasis moralės jausmu, tęsė vizų išdavimą iki 1940 m. rugsėjo pradžios, kai buvo atšauktas iš Lietuvos. Iš viso jis išdavė daugiau nei 9 000 vizų. 1947 m. grįžęs į Japoniją buvo priverstas iš diplomatų korpuso atsistatydinti dėl nepaklusnumo. 1984 m. Jad Vašem Sugiharai suteikė „Pasaulio tautų teisuolio“ vardą už žydų gelbėjimą.

27 Realinė mokykla

Vidurinė berniukų mokykla. Mokiniai joje mokėsi matematikos, fizikos, gamtos, istorijos, užsienio kalbų ir piešimo. Baigę šią mokyklą jaunuoliai galėjo stoti į aukštesnes pramonės ir žemės ūkio mokymo įstaigas.

28 Komjaunimas

Komunistinė jaunimo politinė organizacija, įkurta 1918 m. Komjaunimo užduotis buvo skleisti komunizmo idėjas ir įtraukti darbininkų bei valstiečių jaunimą į Sovietų Sąjungos kūrimą. Komjaunimas skleidė komunistinį auklėjimą, siekė įtraukti jaunimą į politinę kovą, pagrįstą teoriniu mokymu. Komjaunimas buvo populiaresnis nei Komunistų partija, nes priimdavo ir politiškai nepatyrusius jaunuolius, o partijos nariai turėjo turėti bent minimalią politinę kvalifikaciją.

29 Pasaulinė „Maccabi“ sąjunga

Tarptautinė žydų sporto organizacija, kurios ištakos siekia XIX a. pabaigą. Vis daugiau jaunų Rytų Europos žydų, remiančių sionizmą, manė, kad vienas iš būtinų tautinės tėvynės Palestinoje sukūrimo prielaidų yra geto jaunimo fizinės būklės gerinimas ir treniravimas. Šiam tikslui pasiekti daugelyje Rytų ir Vidurio Europos šalių buvo kuriami gimnastikos klubai, vėliau pavadinti „Maccabi“. Judėjimas greitai išplito į kitas Europos šalis bei Palestiną. 1921 m. įkurta Pasaulinė „Maccabi“ sąjunga. Per mažiau nei du dešimtmečius jos narių skaičius išaugo iki maždaug 200 000, o skyriai veikė daugumoje Europos šalių, taip pat Palestinoje, Australijoje, Pietų Amerikoje, Pietų Afrikoje ir kt.

30 Didysis teroras (1934 - 1938)

Per Didįjį terorą arba Didįjį valymą, kai garsiosios 1936–1938 m. Stalino buvusių bolševikų priešininkų viešosios bylos pasiekė savo piką 1937–1938 m., milijonai nekaltų Sovietų Sąjungos piliečių buvo išsiųsti į priverstinio darbo lagerius arba nužudyti kalėjimuose. Pagrindiniai Didžiojo teroro taikiniai buvo komunistai – daugiau nei pusė suimtųjų jų arešto metu buvo partijos nariai. Iš ginkluotųjų pajėgų, Komunistų partijos ir visos valdžios struktūrų pašalinti visi tariami kitaminčiai; aukoms paprastai buvo skiriama mirties bausmė arba ilgi priverčiamojo darbo metai. Dalis valymo vyko slapta, o tik kelios bylos nagrinėtos viešuose „parodomuosiuose teismuose“. 1939 m., kai teroras sumažėjo, Stalinas jau buvo pasiekęs visišką partijos ir visuomenės paklusnumą savo valdžiai. Sovietų visuomenė buvo tiek suskaldyta, o žmonės – taip išgąsdinti dėl galimų represijų, kad masiniai areštai jau nebebuvo reikalingi. Stalinas valdė kaip absoliutus Sovietų Sąjungos diktatorius iki pat savo mirties 1953 m. kovo mėnesio.

31 Trockis, Levas Davidovičius (tikr

Bronšteinas) (1879 – 1940): Rusų revoliucionierius, vienas iš 1917 m. Spalio revoliucijos vadovų, ryški komunistinio judėjimo figūra ir marksizmo teoretikas. Nuo 1894 m. dalyvavo socialdemokratiname judėjime, nuo 1906 m. rėmė bolševikų ir menševikų susivienijimo idėją. 1905 m. suformulavo „nuolatinės revoliucijos“ idėją. Buvo vienas iš Spalio revoliucijos vadovų ir Raudonosios armijos įkūrėjų. Plačiai taikė represines priemones, siekdamas palaikyti drausmę ir „įvesti revoliucinę tvarką“ fronte bei užnugaryje. Intensyvi kova su Stalinu dėl vadovavimo baigėsi Trockio pralaimėjimu. 1924 m. jo pažiūros priskirtos smulkiaburžuazinei nukrypimo formai. 1927 m. jis pašalintas iš Komunistų partijos, ištremtas į Kazachstaną, o 1929 m. – į užsienį: gyveno Turkijoje, Norvegijoje, vėliau Meksikoje. Grūmėsi prieš Stalino režimą vadindamas jį proletarinės valdžios biurokratine degradacija. 1940 m. Meksikoje Stalino įsakymu jį nužudė sovietų specialiųjų tarnybų agentas.

32 Zinovjevas, Grigorijus Jevsejevičius (1883–1936)

Sovietų komunistų lyderis, Kominterno vadovas (1919–1926) ir Komunistų partijos Politbiuro narys (1921–1926). Po Lenino mirties, 1924 m., Zinovjevas, Kamenevas ir Stalinas sudarė valdantįjį trejetą ir pašalino Trockį iš partijos. 1925 m., siekdamas sustiprinti savo valdžią, Stalinas atsisuko prieš Zinovjevą ir Kamenevą, kurie tuomet prisijungė prie Trockio opozicijos. 1926 m. Zinovjevas pašalintas iš pareigų partijoje, o 1927 m. – ir iš partijos. 1928 m. viešai išsižadėjo savo pozicijų ir priimtas atgal, tačiau įtakos beveik neturėjo. 1936 m. kartu su Kamenevu ir dar trylika senųjų bolševikų teistas dėl išdavystės pirmajame viešame parodomajame teisme, prisipažino ir buvo sušaudytas.

33 Zinovjevo-Kamenevo trejetas

Po Lenino mirties 1924 m. komunistų lyderiai: Zinovjevas, Kamenevas ir Stalinas sudarė valdantįjį trejetą ir pašalino Trockį iš partijos. 1925 m., siekdamas sustiprinti savo valdžią, Stalinas atsisuko prieš Zinovjevą ir Kamenevą, kurie tuomet prisijungė prie Trockio opozicijos. 1927 m. abu buvo pašalinti iš partijos. Jie viešai atsižadėjo savo pozicijų ir buvo priimti atgal, tačiau įtakos beveik neturėjo. 1936 m. Zinovjevas ir Kamenevas, kartu su dar 13 senųjų bolševikų, buvo teisiami dėl išdavystės pirmajame viešame parodomajame teisme, prisipažino ir buvo sušaudyti.

34 Liaudies priešas

Oficiali sovietinė sąvoka; eufemizmas, vartotas tikriems ar tariamiems politiniams oponentams įvardyti.

35 Gulagas

1919 m. įkurta sovietų priverstinio darbo lagerių sistema atokiuose Sibiro ir Tolimosios Šiaurės regionuose. Tik ankstyvaisiais 1930-aisiais stovyklose padidėjo kalinių skaičius. 1934 m. Gulagas – pagrindinė pataisos darbų lagerių valdyba, pavaldi čekistų įpėdinei NKVD (Sovietų Sąjungos valstybinė institucija, represinė žinyba, kovojusi su „vidaus priešais“), jau turėjo kelis milijonus kalinių. Tarp jų buvo žudikai, vagys ir kiti kriminaliniai nusikaltėliai, taip pat politiniai ir religiniai disidentai. Gulago stovyklos reikšmingai prisidėjo prie sovietų ekonomikos Stalino valdymo metais. Sąlygos stovyklose buvo itin sunkios. Po Stalino mirties 1953 m. kalinių skaičius itin sumažėjo, o sąlygos šiek tiek pagerėjo.

36 Viduramžių žydų getas Vilniuje

Nuo XVI a. vidurio, kai žydai apsigyveno Lietuvoje, iki 1861 m. jiems neleista gyventi centrinėje miesto dalyje, išskyrus geto teritoriją. Tai buvo kvartalas tarp Žydų, Jatkovo ir Vokiečių gatvių; ši miesto dalis iki šiol vadinama „viduramžių žydų getu“.

37 Medalis „Didžiojo Tėvynės karo partizanui“

1943 m. vasario 2 d. įsteigtas I-ojo laipsnio medalis už asmeninį didvyriškumą ir narsą buvo skiriamas partizanams, partizanų būrių vadams ir partizaninio judėjimo organizatoriams. Iš viso išduota apie 57 000 šio laipsnio medalių. II-ojo laipsnio medalis buvo skiriamas partizanams, partizanų būrių vadams ir partizaninio judėjimo organizatoriams už pasižymėjimą vykdant aukštesniųjų vadų įsakymus ir užduotis Didžiajame Tėvynės kare (taip sovietai vadino Antrąjį

pasaulinį karą). Iš viso išduota apie 71 000 šio laipsnio medalių. Medalis įteiktas daugiau nei 100 užsieniečių, kovojusių sovietų partizanų daliniuose.

38 NKVD

Vidaus reikalų liaudies komisariatas ((Sovietų Sąjungos valstybinė institucija, represinė žinyba, kovojusi su „vidaus priešais“); 1934 m. perėmė GPU, Valstybės saugumo agentūros, funkcijas.

39 Ryšių palaikymas su giminėmis užsienyje

Valdžia galėjo suimti asmenį, susirašinęs su giminaičiais užsienyje, apkaltinti jį šnipinėjimu, išsiųsti į lagerį ar net nuteisti mirties bausme.

40 Kampanija prieš „kosmopolitus“

1949 m. Komunistų partijos pagrindiniuose leidiniuose paskelbtuose straipsniuose pradėta kampanija prieš „kosmopolitus“, t. y. žydus. Ji buvo nukreipta daugiausia prieš žydų inteligentiją, tai buvo pirmasis viešas puolimas, nukreiptas į sovietinius žydus dėl jų tautybės. „Kosmopolitai“ rašytojai buvo kaltinami neapykanta rusų tautai, sionizmo rėmimu ir pan. 1948 m. lapkritį nemažai jidiš rašytojų bei žydų antifašistinio komiteto vadovų buvo suimti, apkaltinus juos už ryšių palaikymą su sionizmu ir Amerikos „imperializmu“. 1952 m. jie buvo slapta sušaudyti. 1953 m. sausį pradėta antisemitinė „gydytojų byla“, prieš gydytojus – žydus. Per SSRS nuvilnijo antisemitizmo banga: žydai buvo šalinami iš pareigų, pradėjo sklisti gandai apie artėjančią masinę žydų deportaciją į rytinę Sovietų Sąjungos dalį. 1953 m. kovą, po Stalino mirties, kampanija prieš „kosmopolitus“ baigėsi.

41 Komunalinis butas

Siekdama pagerinti gyvenimo sąlygas po 1917 m. revoliucijos, sovietų valdžia pasisavino „per dideles“ turtingų šeimų gyvenamąsias patalpas. Butus dalijose kelios šeimos: kiekviena gyveno atskiroje patalpoje, o virtuvę, tualetą ir vonios kambarį naudojo bendrai. Dėl nuolatinio būstų trūkumo miestuose komunaliniai arba bendri butai egzistavo ne vieną dešimtmetį. Nors 1960-aisiais pradėtos valstybinės programos, skirtos naujų namų statybai ir komunalinių butų panaikinimui (Rusijoje tokie butai egzistuoja ir šiandien).

42 Poilsio namai Sovietų Sąjungoje

Sovietų Sąjungoje daugelio įmonių ir visuomeninių organizacijų profsąjungos statė poilsio namus, sanatorijas ir vaikų sveikatingumo centrus, kuriuose darbuotojai galėjo atostogauti sumokėję tik 10 proc. tikrosios poilsio kainos. Teoriškai kiekvienas darbuotojas galėjo atostogauti kartą per metus, tačiau realybėje kelialapių nepakakdavo, dažniausiai jie atitekdavo administracijai.

43 „Gydytojų byla“

„Gydytojų byla“ – tai tariamas Maskvos gydytojų sąmokslas, siekiant nužudyti aukštus valdžios ir partijos pareigūnus. 1953 m. sausį sovietinė spauda pranešė, kad buvo suimti devyni gydytojai, iš kurių šeši buvo žydai, ir kad jie pripažino savo kaltę. Tačiau 1953 m. kovą mirus Stalinui teismas neįvyko. Vėliau oficialus partijos laikraštis „Pravda“ paskelbė, kad kaltinimai buvo melagingi, o

prisipažinimai išgauti kankinimais. Tai buvo vienas iš sunkiausių antisemitinių įvykių Stalino valdymo metais. 1956 m. XX partijos suvažiavime savo slaptame pranešime N. Chruščiovas pareiškė, kad Stalinas ketino šią bylą panaudoti aukščiausios sovietų vadovybės valymui.

44 XX partijos suvažiavimas

1956 m. vykusiame XX Sovietų Sąjungos komunistų partijos suvažiavime Nikita Chruščiovas (Sovietų Sąjungos tuometinis vadovas) viešai pasmerkė Stalino kultą ir atskleidė paslaptis apie jo valdymo metais vykusius įvykius SSRS.

45 Hesedas

Hebrajų kalba reiškia rūpestį ir gailestingumą. „Hesedas“ – labdaros organizacija, kurią XX a. pradžioje įkūrė Amosas Avgaras. Organizacija, remiama ClaimsKKonferencijos ir Jungtinio Hesedo, padeda stokojantiems žydams gyventi oriai nepaisant sudėtingų ekonominių sąlygų ir skatina jų tapatybės išsaugojimą. „Hesedas“ teikia įvairias paslaugas visiems, ypač vyresnio amžiaus bendruomenės nariams. Pagrindinės socialinės paslaugos apima įvairias veiklas: darbą centro patalpose (informacija, centro veiklos reklama, ryšiai su užsieniu, nemokama medicininė įrangos nuoma); paslaugas namuose (priežiūra ir pagalba namuose, maisto produktų ir karšto maisto pristatymas, smulkūs remontai); bendruomeninę veiklą (klubai, bendri pietūs, dienos gydymo paslaugos, medicininės ir teisinės konsultacijos); paslaugas savanoriams (rengimo programos). „Hesedo“ centrai sukėlė tikrą revoliuciją žydų gyvenime NVS šalyse (šalyse, kurios anksčiau buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje, buvo okupuotos SSRS); žmonės pamatė ir pajuto žydų humanizmo tradicijų atgimimą. Šiuo metu NVS šalyse veikia daugiau kaip 80 „Hesedo“ centrų, kurių veikla apima daugiau kaip 800 žydų bendruomenių, gyvenančių įvairiose vietovėse.

46 Lietuvos Respublikos / valstybės atkūrimas

1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Aukščiausioji Taryba paskelbė Lietuvą nepriklausoma respublika. Sovietų valdžia Maskvoje atsisakė pripažinti Lietuvos nepriklausomybę ir pradėjo šalies ekonominę blokadą. 1991 m. vasario mėnesį vykusiame referendume daugiau kaip 90 proc. dalyvavusiųjų (rinkėjų aktyvumas – 84 proc.) balsavo už nepriklausomybę. Vakarų pasaulis galiausiai pripažino Lietuvos nepriklausomybę, o 1991 m. rugsėjo 6 d. tai padarė ir SSRS, 1991 m. rugsėjo 17 d. Lietuva įstojo į Jungtinių Tautų organizaciją (JTO).

47 Pergalės diena Rusijoje (gegužės 9 d

): Valstybinė šventė, skirta paminėti nacistinės Vokietijos pralaimėjimą, Antrojo pasaulinio karo pabaigą ir pagerbti kare žuvusius sovietus.